

Türk Tarımının Üçüncü Gıda Rejimine Eklemlenme Süreci¹

Sibel Çaşkurlu, Dr., G Ü İ İ B F İktisat Bölümü, e-posta: sibelcas@gmail.com.

Özet

Tarımda ticaretin serbestleşmesi, tarladan süpermarketlere uzanan gıda tedarik zincirlerinin her aşamasında küçük üreticiler karşısında oligopsoncu ve oligopolcü güçlerini kullanan çokuluslu şirketler, tarımın “sınaileştirilmesi” ve küresel sermayenin tarımsal gıda sektörlerinde girdiği kâr arayışları “Şirketleşmiş” ve “Finansallaşmış” Gıda Rejimi olarak adlandırılan Üçüncü Gıda Rejimi’nin temel unsurlarını oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, 1980’lere uzansa da, Türkiye’de özellikle 1999’da IMF’ye verilen Niyet Mektubu’ndan başlayarak, IMF ve Dünya Bankası gözetiminde tarım kesiminde gerçekleştirilen yapısal dönüşümün, Türkiye’yi 3. Gıda Rejimi’ne ve bu rejimin getirdiği yeni uluslararası tarımsal işbölümüne dâhil etmeye yönelik olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede, Türkiye tarımının, seçilen bazı önemli sektörleri ekseninde, Üçüncü Gıda Rejimi’nin yukarıda kısaca ifade edilen tarımsal işbölümünde yerini alması ve rejimin diğer kurallarına uyumlu hale gelmesi incelenecektir. Bu açıdan Türkiye, Üçüncü Gıda Rejimi’nin zımni kurallarına uyum sağlayarak, kalabalık nüfusuna karşın tarımsal yapısını, gıda güvenliğini kaybetmek pahasına çokuluslu şirketler lehine dönüştüren tipik bir Gelişmekte Olan Ülke örneği teşkil etmektedir.

Anahtar kelimeler: Gıda rejimi, uluslararası tarımsal işbölümü, Türk tarımı.

The Articulation Process of Turkish Agriculture to the Third Global Food Regime

Abstract

Liberalization of trade in agriculture, multinational firms using oligopoly or oligopsony power at every stage of agrifood supply chains, “industrialization” of agriculture and increasing interest of global capital in agrifood sectors constitute the core elements of the Third Food Regime –“Corporate and Financialized Food Regime”.

The structural transformation process of agriculture in Turkey, which has began in 1980’s, accelerated significantly with the Letter of Intent signed with IMF in

1999 and then was carried out under strong surveillance of IMF and World Bank. This paper aims at putting forward how this structural transformation served to articulate Turkey to the Third Food Regime and its international agricultural division of labour. With a population of 73 million, Turkey constitutes a perfect case study as a developing country which has adapted to implicit rules of Third Food Regime on behalf of MNCs but at the expense of losing its own food security.

Keywords: Food regime, international agricultural division of labour, Turkish agriculture.

Giriş

Gıda rejimi, küresel ölçekte tarımsal işbölümünün zamansal ve mekânsal değişimine ışık tutan, hegemonya çevrimleriyle ilişkili tarihsel bir kavramdır. Her gıda rejimi, gıda üretim ve tüketimine ilişkin dengelenen çıkarlara ve güç ilişkilerine göre biçimlenen bir zımnî kurallar setinin, görece istikrarlı biçimde işlediği dönemleri ifade etmektedir. Böylelikle gıda rejimi kavramı, gıda üretim ve tüketimine ilişkin küresel ilişkiler yoluyla, kapitalizmin işleyişine ve dönüşümlerine ilişkin de önemli ipuçları sunmaktadır.

Bu çerçevede, bu çalışmanın ilk bölümünde, Birinci ve İkinci Gıda Rejimleri'nin uluslararası tarımsal işbölümünde meydana getirdikleri dönüşümler kısaca ele alınacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise ilk olarak, tekelci çokuluslu şirketlerin hegemonyası ile ilişkilendirilen ve 1995'ten itibaren hüküm sürdüğü düşünülen Üçüncü Gıda Rejimi, ana hatlarıyla ortaya konulacaktır. Üçüncü Gıda Rejimi'nin getirdiği uluslararası tarımsal işbölümünde, Gelişmiş Ülke'lerin(GÜ), et ve tahıllar gibi temel tarımsal gıda ürünlerinin başlıca ihracatçıları, Gelişmekte Olan Ülke'lerin(GOÜ) de ithalatçıları olarak yer almaları ve GOÜ'lerin, IMF ve Dünya Bankası'nın(DB) 'tavsiyeleri' ile taze meyve-sebze, meyve suyu, meyve-sebze konservesi, çiçek vb. ürünlerin ihracatına yönlendirilmeleri üzerinde durulacaktır. Ayrıca, yine Üçüncü Gıda Rejimi ile ilgili olarak, çokuluslu şirketlerin tarımsal gıda piyasalarında oligopolcü ve oligopsoncu olarak hakim konuma gelmeleri, köylülüğün tasfiyesi, gıda fiyatları ve petrol fiyatları arasında artan korelasyon, sertifikalar, toprak gaspları gibi konulara değinilecektir.

1980'lerde başlayan, ama özellikle 1999 yılında IMF ile yapılan stand-by anlaşmasıyla birlikte, Türkiye'de tarım sektöründe IMF ve Dünya Bankası direktifleri doğrultusunda gerçekleştirilen yapısal dönüşüm süreci üzerinde kısaca durulacaktır.

Ancak, bu çalışmanın temel amacını, Türkiye'nin tarım kesiminde yaşanan bu dönüşümün, Üçüncü Gıda Rejimi ve bu rejimin ortaya çıkardığı uluslararası tarımsal işbölümü ile ilişkisini kurmak oluşturmaktadır. O nedenle, çalışmanın geri kalanında, Türkiye tarımının, seçilen bazı önemli sektörleri ekseninde, Üçüncü Gıda Rejimi'nin yukarıda kısaca ifade edilen tarımsal işbölümünde yerini alması ve rejimin diğer kurallarına uyumlu hale gelmesi incelenecektir.

“Gıda Rejimi” Kavramı ve Önceki Gıda Rejimleri

“Gıda Rejimi” kavramı, gıda üretimi ve tüketiminin, küresel ölçekte zımnî kurallarla yönetilen yapısını; geçici bir süre istikrarlı ilişkilerin sürdürüldüğü dönemler ve bunların arasında, güç dengelerinin değiştiği kriz dönemleri ekseninde ele alan tarihsel bir kavramdır (Friedman, 2005: 228). Her hegemonya döneminde kendine özgü bir gıda rejiminin geçerlik kazandığı ve her gıda rejiminin uluslararası tarımsal işbölümü, tarımsal üretim, mülkiyet ve beslenme biçimlerinde köklü küresel değişimleri beraberinde getirdiği düşünülmektedir (Friedman, 2005: 228-229).

Bu çerçevede Birinci Gıda Rejimi, 1870–1914/1930 arasında hüküm sürmüştür. Bu dönemde hegemon olan İngiltere'nin desteğiyle Avrupa'dan Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda kıtalarına büyük çaplı bir göç hareketi yaşanmıştır. Yeni kıtalara yerleşenler, tümüyle Avrupa'ya ihraç etmek üzere ürettikleri buğday ve hayvancılık ürünlerinde uzmanlaşmış ve Avrupa'yla bağımlılık temelinde bir serbest ticaret rejimi sürdürmüşlerdir. Bu dönemde, tarımsal ihracata dayanan yeni yerleşimler, dış ticaret hadlerinin de tarım lehine olumlu seyretmesi sayesinde, tarımsal ihracata dayalı hızlı büyüme süreci yaşamışlardır. Birinci Gıda Rejimi'nde monokültürel tarımsal ürün ihracatına bağımlı, ticari aile çiftlikleri yaratılmıştır. Kolonilerde ve yerleşimci devletlerde ucuz emeğe dayanılarak üretilen düşük fiyatlı tarımsal ürünler sayesinde, Avrupa'da hem işçi sınıfının beslenmesi, hem de sanayi üretim için gereken hammaddeler ucuza mal edilebilmiştir (Gimenez ve Shattuck, 2011: 110; McMichael, 2009b: 285).

Ancak, gerek yeni kıtalarda giderek yoğunlaşan üretim nedeniyle ortaya çıkan ekolojik sorunlar, gerek 1929'da baş gösteren Büyük Buhran, bu gıda rejimini sürdürülemez kılmıştır (Friedman, 2005: 236). Tarımsal ürünlerin talebinin ve fiyatlarının gerilemesi karşısında, ABD'de ihracata bağımlı küçük aile çiftlikleri dara düşmüş, birçoğu toprağını bırakıp şehre iş aramaya gitmiştir. Friedman'a göre, toprağın az sayıda büyük çiftliğin elinde yoğunlaşması böyle başlamıştır. Belirtmek gerekir ki, o dönemde, Üçüncü Dünya henüz gıda ithalatına bağımlı değildir, büyük ölçüde kendine yeterlidir.

İkinci Gıda Rejimi ise, 1947–1972 arasında sürmüştür ve temel olarak Güney'den Kuzey'e doğru olan gıda akışını ters çevirmiştir (Gimenez ve Shattuck, 2011:

110). 2. Dünya Savaşı sonrasında hegemon olan ABD; taban fiyat, devlet alımları ve ticaret kontrollerine dayalı bir sisteme geçmiş, bu sistem giderek artan arz fazlalarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. ABD, elinde biriken tarımsal fazlaları, ürün fiyatlarını düşürmeyecek bir biçimde elden çıkarmak üzere, gıda yardımı adı altında sübvansiyonlu ihracat yapmaya yönelmiştir (Friedman, 1993: 35). Bu çerçevede başlatılan Marshall Yardımları, 1954'e kadar Avrupa'nın yeniden inşasına hizmet etmiştir. Bu tarihten sonra ise, ABD'nin GOÜ'lere yönelik sübvansiyonlu tahıl ihracatı, PL 480 (Public Law 480) adıyla bilinen "Barış İçin Gıda" yardımları biçiminde sürdürülmüştür. Böylelikle gıda yardımları, hem ABD'nin tarım ürünleri ihracatını arttırmak, hem de özellikle stratejik önemi olan bazı ülkelerde komünizmle mücadele etmek amaçlarına hizmet etmiştir (Gimenez ve Shattuck, 2011: 111). Öte yandan, yardım adı altındaki ucuz ABD buğdayının dampingi, Üçüncü Dünya'da hem daha pahalı olan yerli üretimin yerine geçmiş, hem de geleneksel beslenme kalıplarını değiştirmiştir (Friedman, 1993; 38). İkinci Dünya Savaşı bittiğinde kendine yeterli olan ülkeler, giderek buğday ithalatına bağımlı hale gelmişlerdir.

İkinci Gıda Rejimi'nde yoğun hayvancılık ve tahıl üretimi birbirinden ayrılmıştır. Belli ürünlerde uzmanlaşmış büyük ölçekli sınaî tarım ve hayvancılık yapan çiftlikler ve başta yem, ilaç, gübre vb. alanlarda uzmanlaşmış şirketler ortaya çıkmıştır (Friedman, 1993; 35). Çiftçiler, bir yandan makine, kimyasallar ve hayvan yemi alıcıları olarak, bir yandan da gıda imalatı sanayine ve yem sanayine hammadde satanlar olarak, bu uzmanlaşmış şirketlere tabi hale gelmişlerdir (Friedman, 1993; 33-34). İkinci Gıda Rejimi'nde, merkantilist ticaret kuralları altında büyüyüp güçlenen tarımsal gıda, tohum, gübre ve zirai ilaç üreticisi şirketler, giderek ulusötesi hale gelmişlerdir.

1972-1973'te Sovyetler Birliği'nin, dünya buğday arzının ¼'üne karşılık gelen miktarda buğdayı ABD'den bir anda satın alması sonucunda, o yıl, küresel gıda fiyatları bir anda üç katına fırlamış ve buğday ithalatına bağımlı hale gelmiş olan GOÜ'ler, gıda kıtlığı sorunu ile karşı karşıya kalmışlardır. Böylelikle, sübvansiyonlu tarımsal fazlaların koşullu ihracatının, gerçekte yardım olmadığı anlaşılmıştır. Bu dışsal şok, İkinci Gıda Rejimi'nin sonunu getirmiştir (Friedman, 1993; 39). Anımsamak gerekir ki, aynı yıl patlak veren petrol krizi de, GOÜ'lerin dış ödeme güçlüklerini büyük ölçüde ağırlaştırarak, gereksindikleri oranda gıda ithalatı yapmalarını engellemiştir.

Son olarak, bir parantez açarak, Türkiye'ye Marshall Planı'yla daha farklı bir yol çizildiğinden bahsedebiliriz. 1940'ların sonunda çıkartılan Thornburg ve 1950'lerin başında çıkartılan Barker Raporları'nda, Türkiye'nin hızla ağır sanayiye

yönelmek yerine, önce tarım ürünleri üretim ve ihracatına ağırlık vermesi ve gıda, hafif metaller, basit makine ve alet vb.nden başlayarak, aşamalı bir biçimde sanayileşmesi tavsiye edilmiştir (Tören, 2007: 184 ve 188). 1948–1958 arasında Türkiye'ye gelen Marshall yardımları Türkiye'de tarımın makineleşmesini, suni gübre ve modern teknikler uygulamalarını, diğer bir deyişle Yeşil Devrim'i yerleştirmek, dolayısıyla tarım ürünlerinin üretimini ve ABD'den gelecek traktör, yedek parça vb.ne bağımlılığı sağlamak amacına hizmet etmiştir (Tören, 2007: 194). Türkiye'nin bir tek tütünde ABD'ye rakip olması engellenmeye çalışılmış, buna karşılık örneğin Türkiye'den Marshall Plan'ına dâhil olan Avrupa ülkelerine beş yıl içinde 500.000 ton tahıl sağlaması istenmiştir (Tören, 2007: 205). O nedenle, İkinci Gıda Rejimi'nde ABD'nin gıda yardımlarını alan diğer GOÜ'lerin aksine Türkiye, kuşkusuz stratejik konumu nedeniyle, gıda ithalatına bağımlı kılınmamıştır. Yardımlar sayesinde tarım alanlarını genişletmek, hububattan şeker pancarına, pamuktan bakliyata geniş bir yelpazede tarımsal üretimini arttırmak ve ihraç edebilmek olanağına kavuşmuştur (Tören, 2007: 209-212).

Üçüncü Gıda Rejimi ve Türkiye

Üçüncü Gıda Rejimi

Üçüncü Gıda Rejimi'nin tam olarak hangi tarihte başladığı, hatta bu rejimin henüz ortaya çıkıp çıkmadığı üzerinde gıda rejimi yazınında bir uzlaşya varılmamış olmakla birlikte, bu çalışmada, McMichael'in dönemselleştirmesi benimsenmektedir. Üçüncü Gıda Rejimi'nin zımnî kurallarının, 1995'te Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulması ve çoktarafli Tarım Anlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte, çokuluslu şirketlerin önündeki engellerin kaldırılması ekseninde biçimlendiği düşünülmektedir. Bu çerçevede, önce düşük fiyatlı tarım ürünleri ticareti ile özellikle Güney'deki küçük üreticilerin gücü kırılmış, ÇUŞ'lerin çeşitli biçimlerde bu piyasalarda hâkimiyet kurmalarının önü açılmış, 2000'lerde ise gıda fiyatlarındaki artışların tüketicilere karşı kullanıldığı ikinci bir aşamaya geçilmiştir (McMichael, 2009b: 285).

Üçüncü Gıda Rejimi, piyasanın ve tekolci ÇUŞ'lerin hegemonyasının gıda rejimidir (McMichael, 2009b: 281). Bu rejimde, küresel gıda ticareti serbestleşmiş, küreselleşmiş hayvansal protein zincirleri oluşturulmuş, gıda ve yakıt ekonomileri arasında korelasyon kurulmuş, küresel tarımsal gıda şirketleri ve küresel perakende zincirleri küresel tarım ve gıda piyasalarına hakim olmuştur (Gimenez ve Shattuck, 2011: 111).

i) Tarımsal İşbölümü ve ÇUŞ'ler

Dünya tahıl üretiminde Çin ve Hindistan'ın ilk iki sırada, Pakistan'ın yedinci, Türkiye'nin ise sekizinci sırada yer almalarına karşın (FAOSTAT, 2009), dünya tahıl

ihracatının %75-%90'ının 4 ÇUŞ tarafından yürütüldüğü bilinmektedir (Lawrence, 2011): ABCD Grubu da denilen ADM, Bunge, Cargill ve Luis Dreyfus. Dünya buğday ithalatının %80'ini ise GOÜ'ler yapmaktadır (Vorley, 2003: 39). Benzersiz bir piyasa gücüne kavuşan bu ÇUŞ'ler, üreticilere girdi satarken oligopolcü konumlarından yararlanıp yüksek fiyat uygulamakta, üreticilerin mahsullerini satın alırlarken de oligopsoncu konumlarından yararlanıp üreticileri aşırı fiyat kırmaya zorlamaktadırlar (UNCTAD, 2008: 16-17).

Öte yandan, Üçüncü Gıda Rejimi'nde Güney'in, Dünya Bankası ve IMF aracılığıyla taze meyve-sebze, çiçek, meyve suyu, meyve konservesi vb. ya da ticaret hadleri gerileyen şeker, kahve gibi tropik ürünlerin ihracatına yönlendirildiği görülmektedir (Friedman, 1993: 50; Friedman, 2005: 251; Mittal, 2009: 14). Böylece Güney kendi beslenmesine yaramayacak ürünlerin ihracat bağımlılığı içine sokulmuştur.

Üçüncü Gıda Rejimi, ÇUŞ'lerin tohumdan toprağa, üretimden dağıtıma, tarımsal faaliyetlerin her aşamasında yoğunlaşarak güçlenmesi ve "mülksüzleştirme yoluyla birikim" temelinde işlediği söylenebilir (McMichael, 2005: 266). Köylüler; binlerce yıldır sahip oldukları geleneksel bilgilerini, tohumlarını ve topraklarını kaybetmektedirler. Ya şehirlerdeki -artık yedek bile sayılamayacak- işsizler ordusuna katılmak ya da küresel şirketler için -sanayileşmiş tarımsal üretimde ve fabrika tipi çiftliklerde et ve süt üretiminde- örgütsüz ve korunaksız sözleşmeli üreticiler ya da yevmiyeli işçiler olarak çalışmaya mecbur bırakılmaktadırlar.

Üçüncü Gıda Rejimi'nde tarımsal işbölümü, Kuzey'de aşırı tüketim ve Güney'de eksik tüketim ekseninde biçimlenmiştir (McMichael, 2009b: 288). Kuzey'in zengin tüketicileri için sezon dışı ya da yıl boyu üretilen meyve ve sebze, çiçek, meyve suyu, meyve ve sebze konserveleleri vb. ihraç etmekte olan Güney, tüketeceği tahıl ve et gibi temel gıdalarda önce ucuz ithalata bağımlı kılınmış, bu bağımlılık sağlandıktan sonra, fiyatların artmaya başlamasıyla eksik tüketime mahkûm edilmiştir. Gıda fiyatlarının 2003'ten itibaren hızla artmaya başlamasıyla kendisini gösteren Gıda Krizi de, bu gıda rejiminin bir parçası olarak öne çıkmaktadır (McMichael, 2009b: 289).

ii) Gıda Fiyatlarının Petrol Fiyatları ile Birlikte Hareket Etmesi

Belirtmek gerekir ki, biyoyakıt üretimi, gıda fiyatlarını tarımsal üretim açısından hem bir arz ve hem de bir talep faktörü olarak etkilemesinin yanı sıra, tarımsal ürün ve enerji piyasalarını birbirine eklemlenmek yoluyla da etkilemektedir. Günümüzde başta mısır ve kolza olmak üzere, şeker kamışından şeker pancarı, buğday, arpa, soya fasulyesi, palmye yağı ve kasavaya kadar pek çok tarımsal ürün biyoyakıt üretiminde kullanılmaktadır (South Center, 2008: 7). Biyoyakıt üretimi,

petrol fiyatlarıyla yakından ilişkili olduğundan, bu durum gıda fiyatlarının, giderek petrol fiyatlarıyla birlikte hareket eder olmasına yol açmaktadır.

FAO, enerji piyasalarının tarımsal piyasalara göre çok daha büyük olduklarına dikkat çekmekte ve biyoyakıt sektörünün yakıt olarak kullanılabilir her üretimi emebileceğine işaret etmektedir (FAO, 2009: 21). Bu durum, tarımsal ürün fiyatları üzerinde gıda talebinden çok, enerji talebinin etkili olmaya başladığını gösterir. Böylece, Üçüncü Gıda Rejimi'nin unsurlarından biri de, biyoyakıt üretimi nedeniyle enerji güvenliği ve gıda güvenliği arasında doğan karşılıktır (Stewart vd., 2008: 32).

Öte yandan, finansal yatırımcılar, içlerinde hem tarım ürünleri, hem madenler hem de petrol, doğalgaz gibi enerji ürünleri yer alan ilksel mallar endekslerine yoğun biçimde yatırım yapmaya başlamışlardır. Bu durum, tarımsal ürünlerin enerji ürünleriyle aynı endekslerde yer almaları nedeniyle, gıda fiyatlarının petrol fiyatları ile birlikte hareket etmeye başlamasında önemli bir rol oynamaktadır (UNCTAD, 2009: 72).

iii) Süpermarketler ve Sertifikalar

Üçüncü Gıda Rejimi'nde yerel pazarlar ve küçük perakendeciler kaybolmakta ve tarımsal gıda üretimi giderek, Wal Mart, Tesco, Carrefour gibi büyük küresel perakende zincirlerinin taleplerinin uluslararası olarak karşılanması temelinde örgütlenmektedir (FAO, 2005: 21). Bu çerçevede, Üçüncü Gıda Rejimi'nin tarımsal işbölümünde, Güney'in payına düşen meyve, sebze gibi bahçecilik ürünleri ihracatının, büyük ölçüde süpermarket zincirlerinin taleplerini karşılamaya yönelik olduğu söylenebilir. Örneğin, Latin Amerika'da süpermarket zincirlerinin yerel üreticilerden alarak yerel tüketicilere sattıkları sebze ve meyve miktarının, Latin Amerika'nın sebze ve meyve ihracatının 2,5 katı olduğu belirtilmektedir (FAO, 2005: 21). Ancak, perakende zincirlerinde yoğunlaşma, perakende fiyatı ile üreticinin eline geçen fiyat arasında ciddi bir farklılığa neden olmaktadır. Örneğin Kenya'nın taze sebze ihracatında, 100 birimlik perakende fiyatının %46'sı süpermarketin, yalnızca %12'si üreticinin eline geçmektedir (Vorley, 2003: 69).

Öte yandan, Üçüncü Gıda Rejimi'nde, tarımsal gıda ürünlerine ilişkin kamu standartlarının düşük tutulup, özellikle çokuluslu tarımsal ürün tüccarları ve perakende zincirlerince özel standartların benimsenmesi ve bunların sertifikalara bağlanması hızla yaygınlaşmaktadır. Belirtmek gerekir ki, düşük kamu standartları karşısında sağlanması gereken yüksek özel standartlar getirilmesi, bu standartları belgeleyecek "sertifikalar" ve onları verecek özel şirketlerden oluşan oldukça kârlı yeni bir küresel sektör yaratmıştır.

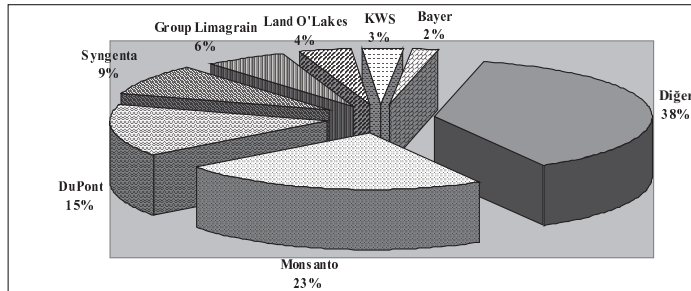
Getirilen özel standartlar ve sertifikalar, ucuz ama “standart yenebilir nitelikte gıdalar” tüketenler ve daha pahalı ama “kalitesi denetlenmiş gıdalar” tüketenler olarak sınıfların beslenmelerinin birbirinden ayrılmasına yol açmaktadır (McMichael, 2009a: 152). Aynı ÇUŞ’ler piyasa farklılaştırması yaparak, yüksek gelirli tüketicilere taze, doğal, düşük kimyasal içerikli, sertifikalı gıdalar, düşük gelirli tüketicilere ise ucuz, mühendislik ürünü, genetiğiyle oynanmış gıdalar sunabilmektedir (McMichael, 2009a: 152; Friedman, 2005: 252).

Ayrıca, teknoloji, sulama, sera etkisi, soğutma, taşıma, paketleme vb. konularda yatırımlar gerektiren özel standartların sağlanması ve gerekli denetim ve sertifika masraflarının üreticilere bırakılması, küçük üreticiler açısından giriş engeli yaratabilmektedir (FAO, 2005: 25; Vorley ve Fox, 2004: 18). Örneğin, AB’de süpermarket zincirlerince kurulan ve gıda imalatçıları, restoranlar, hazır gıdacılar ve denetlemecilerin de katıldığı EUREP-GAP(Euro Retailer Group-Good Agricultural Practice) konsorsiyumu, tarımsal gıda üretiminin ve taşınmasının her aşamasının belli koşulları sağlamasını ve bunların belgelenmesini şart koşmuştur (Friedman, 2005: 254-255). Bu konsorsiyum ve istenen standartlar daha sonra küresel olarak yaygınlaşıp GLOBAL-GAP adını almıştır. Bu standartları karşılama belgesi, tarlaların yıllık denetimini öngörmektedir ve bu denetimin 450€ olan maliyetini üstlenmek, Ghana’lı bir küçük üretici için belki kârının %70’ini yitirmesi anlamına gelebilmektedir (Vorley ve Fox, 2004: 19).

iv) 2.Yeşil Devrim

Üçüncü Gıda Rejimi’nin beraberinde getirdiği önemli yeniliklerden biri de ikinci kuşak “Yeşil Devrim”dir. 2. Yeşil Devrim, doğal süreçlere müdahale ederek çiftçilerin tarımsal üretim üzerindeki hâkimiyetlerini ortadan kaldırmakta ve tarımsal üretimi; genetiğiyle oynanmış, patentli tohumlar, kimyasal ilaçlar ve gübreler olmadan sürdürülemez kılmaktadır (McMichael, 2005: 281).

Şekil1 Sertifikalı Tohumculuk Sektöründe Başlıca ÇUŞ’lerin Payları

Kaynak: ETC Group (2008), “Who Owns Nature? Corporate Power and the Final Frontier in the Commodification of Life”, s. 12, www.etcgroup.org, Son erişim tarihi: 15 Ağustos 2011.

Küresel ticari tohum pazarında sertifikalı tohumların payı %82'dir. Sertifikalı tohumlar içinde de tarla ürünlerinin payı %79, sebze ve çiçek tohumlarının payı ise %17'dir (ETC Group, 2008: 11-12).

Sertifikalı tohumculuk sektöründe küresel ÇUŞ'lerin ciddi biçimde yoğunlaşmaları söz konusudur. Şekil 1'de görüldüğü üzere, 2007 yılı itibarıyla küresel sertifikalı tohum piyasasında başlıca yedi tohum ÇUŞ'inin payı %62'dir. Tarım kimyasalları sektöründe yoğunlaşma daha da şiddetlidir. İlk 10 firmanın payı %89'dur ve bu firmalardan dört tanesi (Bayer, Syngenta, Monsanto, DuPont) ilk yedi tohum firması içinde de yer almaktadır (ETC Group, 2008: 15). Bu nedenle tohum teknolojisindeki son gelişmeler, daha fazla ilaç ve gübre kullanımını körüklemektedir.

Belirtmek gerekir ki, tarımı sınaileştirmeye yönelik ikinci atılım olarak nitelendirilebilecek olan 2. Yeşil Devrim, birinciden farklı olarak devlet eliyle ilerleyen değil, şirketlerin kontrolünde yürütülen bir süreçtir (McMichael, 2009a: 150). 1980'lerden başlayarak ÇUŞ'lerin tarımsal Ar-Ge faaliyetleri ve Kuzey devletlerinin bu yönde şirketlere sağladıkları destekler görülmedik ölçüde artarken, özellikle Güney'de devlet eliyle yürütülen tarımsal Ar-Ge faaliyetleri ve uluslararası kurumların bu yönde aktardıkları fonlar giderek azalmıştır. Örneğin 1980–2002 yılları arasında GOÜ'lere tarım için verilen resmi kalkınma yardımları (ODA), %85 oranında, iki taraflı yardımlar ise %39 oranında azalmıştır (UNCTAD, 2008: 13). Ayrıca, ÇUŞ'lerin kontrolündeki 2. Yeşil Devrim'i yaygınlaştırmak üzere ÇUŞ'lerin yöneticileri ve Kuzey'in hükümetleri arasında çok yakın ilişkiler kurulduğu da bilinmektedir.

GOÜ'lerin tarımsal Ar-Ge faaliyetlerinden çekilmek zorunda kaldıkları bir ortamda, TRIPS (Ticarette Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması) ya da ikili ticaret anlaşmalarındaki yükümlülüklerini yerine getirmeleri istenen GOÜ'ler, kuşkusuz ÇUŞ'lerin haklarını korumak üzere, "patent-benzeri" bir rejim sağlayan UPOV'a (Union for the Protection of New Varieties of Plants) katılmaya zorlanmaktadır (Dutfield, 2008: 40). UPOV sistemi, ilk bakışta çiftçilerin hasattan tohum artırıp, bunu yeniden ekmesine engel teşkil etmiyor görünse de, lisanslı tohumlara yönelişi, çeşitli biçimlerde teşvik etmekte ve geleneksel ürün çeşitliliğinin yerine, özel gübre ve zirai ilaçlara bağımlı monokültürlerin geçmesine yol açmaktadır (Dutfield, 2008: 41-42; Özkaya, 2007: 43-44).

v) Toprak Gaspları

Toprak gaspları, zengin ülkelerin ve onların şirketlerinin, yoksul ülkelerin verimli topraklarından büyük alanları -yasal yollarla kamudan, ancak o yerlerde yaşayanlara ve ekip biçenlere sormaksızın- satın alması ya da bunların uzun süreli

kullanım hakkını alması olarak tanımlanabilir (Farmlandgrab, 2011). Diğ er bir deyiş le, toprak gaspları, baş ka bir ÷lkede, 10 000 hektardan büyük tarıma elveriş li toprakların, uzun süreli yani 30–99 yıllığına kullanım hakkının alınması olarak ifade edilmektedir (GRAIN, 2009).

Üçüncü Gıda Rejimi'nin en önemli unsurlarından biri haline gelen toprak gaspları, 2006 yılında başlamıştır. Özellikle biyoyakıt için gerekli ürünlerin yetiştirilmesi, tarımsal üretime elveriş li toprağı az olan zengin ÷lkelerin gıda üretimi ve hedge fonlar, emeklilik fonları vb. finansal sermayenin enerji ve gıda sektörlerindeki kârlı yatırım olanaklarına yönelmesi gibi nedenlerle giderek yaygınlaşmaktadır. Yabancı sermaye çekmek isteyen Güney hükümetleri, kanunlarında değışiklik yaparak sözde tarıma elveriş li olmayan alanlarını yabancıların kullanımına açmaktadır. Dünya Bankası da, kredi olanaklarını kullanarak isteksiz Güney hükümetlerini ikna etmektedir (Farmlandgrab, 2011).

Abu Dabi, Norveç, Çin, Singapur, Suudi Arabistan, Libya, G. Kore gibi bazı hükümetlerin, petrol vb. ihracatlarından sağladıkları rezerv dışı birikmiş fazlalarını değılendirmek için kurdukları yatırım fonlarından (sovereign wealth funds) tarımsal gıda ve biyoyakıt üretimine büyük miktarda yatırım yapılmaktadır (Burch ve Lawrence, 2009: 271-272). Yalnızca 2011'de emeklilik fonlarından Güney'de toprak gasplarına 5–15 milyar \$ gitmiştir (GRAIN, 2011: 2).

Öte yandan, toprak gaspları, yatırımcı şirketlerle o topraklarda ekip biçen, hayvan otlatan yerel halk arasında çatışmalara neden olmaktadır. Örneğ in Daewoo Logistics'in Madagaskar'da bir milyon hektarın üzerinde(yani yaklaşık olarak Belçika'nın yarısı büyüklüğünde) toprağ ın kullanım hakkını alması, bu anlaşmayı yapan Madagaskar hükümetinin devrilmesiyle sonuçlanmıştır (Brown, 2010: 3). 400 000 hektar tarım alanını satmaya çalışan Pakistan hükümeti, yatırımcılara 100 000 kişilik koruma da vaat etmektedir (Brown, 2010: 3).

1995 Sonrasında Türk Tarımındaki Dönüşüme Üçüncü Gıda Rejimi Penceresinden Bakmak

Türkiye'de, devletin 1950'lerden başlayarak destekleme alımları, girdi ve kredi sübvansiyonları biçiminde sürdürdüğü tarımı koruma mekanizmaları, 1980'lerden başlayarak giderek ve hızlanarak terk edilmiştir (Oral, 2009). Boratav'a göre, tarımsal yapıdaki ilk kırılma, 1980–1985 arasında dış ticaret ve kambiyo rejimlerinin serbestleştirilmesi ve tarımsal destekleme politikalarının gerek kapsam gerek hacim bakımından daraltılması ile olmuştur (Boratav, 1995: 135). Bunu 1986 yılında başlayan Kamu İktisadi Teşekkülleri'nin (KİT) özelleştirilmesi süreci izlemiştir. 1990'larda tarımsal desteklemeler sık sık gündeme gelen seçimlerin de

etkisiyle istikrarsız bir hale gelmiştir (Oyan, 2011: 63). Ancak, uygulanan istikrar programlarının gölgesinde de olsa, 1990'ların sonlarına dek KİT'ler ve Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri(TSKB) aracılığıyla tarıma verilen destekler azalarak sürebilmiştir (Kazgan, 2003: 398). Oyan, 1990'ların ikinci yarısında IMF-DB ve neoliberal akademik çevrelerin söylemleri aracılığıyla "ekonomi bürokrasisinde adeta bir zihinsel altyapı oluşturulduğuna" dikkat çekmektedir (Oyan, 2011: 64). Böylelikle, 1999 yılının Aralık ayında IMF ile oluşturulan ve 2000'de başlayan stand-by anlaşması, onu izleyen bir dizi niyet mektubu ve 2001'de DB ile imzalanan Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP) ile Türkiye'de uygulanan tarım politikası köklü bir biçimde dönüştürülebilmıştır.

Söz konusu niyet mektupları ve TRUP uyarınca Türkiye'nin tarım sektörüne ilişkin yapmayı taahhüt ettiği değişiklikler kısaca şöyle özetlenebilir (Günaydın, 2009: 178; Oyan, 2009: 237):

- destekleme alımları, girdi ve kredi sübvansiyonları biçiminde tarımsal desteklerin terk edilerek, Doğrudan Gelir Desteği (DGD) uygulamasına derhal geçilmesi
- geri ve ileri bağlantılarıyla bütünleşik bir sistem içinde üreticiyi destekleyen Türkiye Şeker Fabrikaları Aş. (TŞFAŞ), Çaykur ve Tekel'in özelleştirilmesi
- şekerpancarı, şeker ve tütünün üretim ve pazarlanmasına ilişkin olarak mevcut yapıyı istenen yönde dönüştürmek üzere tütün ve şeker yasaları çıkarılarak, "Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurulu" ve "Şeker Piyasası Düzenleme Kurulu"nun oluşturulması
- tarımsal üretime girdi ve teknoloji yönünden destek olan kurumların özelleştirilmesi ya da tasfiye edilmesi
- üreticilerin örgütlenmelerini ve birlikte hareket etmelerini sağlayabilecek kurumlar olarak Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'nin yeniden yapılandırılarak işlevsiz kılınması.

Böylelikle DB'sı Türkiye'deki tarım sektörüne ilişkin 2004 tarihli bir raporunda 1999'da 7,1 milyar \$ olan tarımsal sübvansiyon miktarının 2002'ye gelindiğinde, yani yalnızca üç yıl sonra, 1,1 milyar \$ düzeyine indiğini belirtmektedir (Günaydın, 2009: 180). DGD uygulaması, tapu kaydı esasına göre verildiğinden, tarımsal üretimle hiç ilgisi olmayan toprak sahiplerine de para aktarılmasına yol açtığı, buna karşılık toprağın sahibi olmamalarına karşılık toprağı işleyen kiracı, ortakçı, yarıcılarını dışlaması yönünden eleştirilmiştir. Ayrıca Kazgan, DGD sisteminin ayırım yapmaksızın her çeşit ürüne uygulanmasını eleştirmekte, bunu "ciddi bir mantık ve politika hatası, kaynak israfı" olarak nitelendirmektedir (Kazgan, 2003: 403-404). Çünkü örneğin 'ekim alanı sınırlaması'na tabi olan ve arz fazlası veren çay, fındık ve tütün gibi ürünlerde DGD üreticilerin gelirlerini telafi etmekte kullanılabilir.

Ama arz açığı bulunan ve ithalatı artan ürünlerde, buğday, süt, yağlı tohumlar gibi temel gıda ürünlerinde ve pamuk gibi sınaî girdi niteliği taşıyan ürünlerde neden DGD verildiği açıklanamaz.

TRUP uyarınca, 2001–2008 yılları arasında uygulanması planlanmış olan DGD uygulamasına, belirtilen tarihte son verilmiş, daha sonra 2010 yılından itibaren Havza Bazlı Model'e geçilmiştir. Ancak, gerek bu modele yönelik eleştiriler gerek uygulanması konusunda belirsizlikler bulunmaktadır. Bu noktada, her iki uygulamanın da, temel olarak eski sistemi ortadan kaldırmak, unutturmak ve çiftçilerin devletten destek görme beklentilerini bir süreç dâhilinde kırmak amacına hizmet ettikleri söylenebilir.

Kuşkusuz literatürde, 2000'li yıllarda gerçekleştirilen söz konusu köklü dönüşümü teknik ayrıntılarıyla birlikte ele alan çok sayıda çalışma bulunmaktadır. O nedenle, bu çalışmada, yaşananların bir kez daha anlatılması hedeflenmemektedir. Bu çalışmada, gerçekleştirilen değişikliklerin teknik boyutunun değil, gerçekleşen dönüşümün Üçüncü Gıda Rejimi ile ilişkisi üzerinde durulacaktır. Yine literatürde "Türk tarımının elden gittiği" görüşünde olan pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada ise, "kimin eline gittiği" sorusuna odaklanılacaktır.

Bilindiği gibi, uygulanan bir politikanın başarısını, amaçları ve sonuçları üzerinden değerlendirmek gerekmektedir. Bu çalışmada, IMF ve DB'nin direktifleri doğrultusunda ve sıkı gözetiminde gerçekleştirilen bu dönüşümün başarısı da, -söylenen değil ama hedeflenen- amaçları ve sonuçları ekseninde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede, söz konusu dönüşümün, gerçekte Türk tarımını Üçüncü Gıda Rejimi'nin öngördüğü uluslararası tarımsal işbölümüne dâhil etmeye yönelik olarak gerçekleştirildiği düşüncesinden yola çıkılacaktır. Bu dönüşümün; üretim yapısının değiştirilmesi, üreticilerin ve tüketicilerin tekeli ÇUŞ'lere tabi kılınması, sözleşmeli tarıma geçilmesi ve ülkenin gıda ithalatına bağımlı hale getirilmesi gibi amaçlarla gayet uyumlu olduğu ve adım adım başarılı bir biçimde gerçekleştirildiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın bundan sonrasında, Türk tarımında yaşanan dönüşüm, seçilecek örnekler çerçevesinde ve Üçüncü Gıda Rejimi'nin belirtilen unsurları ekseninde ele alınacaktır.

i) Devletin Çekildiği Piyasalarda ÇUŞ'lerin Oligopolcü ya da Oligopsoncu Olarak Güçlenmeleri

ÇUŞ'lerin pazarda oligopolcü gücü kazanacak biçimde yoğunlaşmaları, birleşme ve devralmalarla ilerleyen bir süreçtir. Türkiye'de bu süreç, ÇUŞ'lerin Türk özel

sektörüyle ortaklık kurarak sektöre girmesi, piyasayı tanıdıktan ve tüketicilerce tanındıktan sonra da ortak oldukları Türk şirketle birleşerek ya da hisselerini devralarak pazar paylarını arttırmaları biçiminde ilerlemektedir. ÇUŞ'lerin üreticiler karşısında oligopsoncu gücü kazanmaları ise, üreticileri koruma amacıyla kurulmuş olan kamu kurumlarının özelleştirilmesiyle olmaktadır. Böylelikle Türkiye'de ÇUŞ'ler, ulusal tarımsal üretim ve üreticilerin aleyhine bir biçimde, pek çok ürünün üretim ve pazarlama süreçlerinde hızla hâkimiyet kurabilmektedirler.

-Yem, Et ve Süt

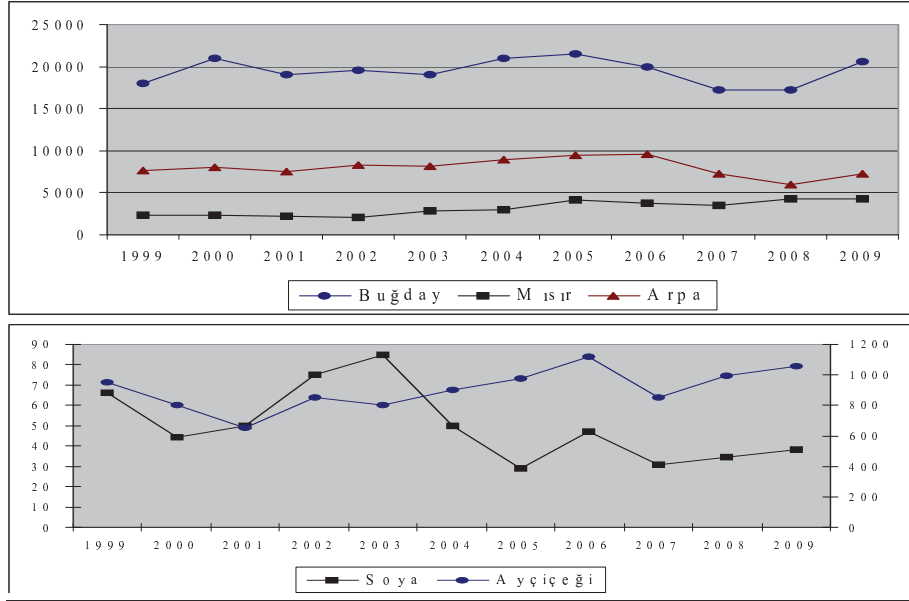
Önceki bölümde Üçüncü Gıda Rejimi'nde küresel bir hayvansal protein zinciri oluşturulduğuna değinilmişti. Belirtmek gerekir ki, bu küresel değer zincirinin ilk halkasını az sayıda ÇUŞ'in kontrolü altında olan karma yem üretim ve ticareti oluşturur. Onu, fabrika tipi çiftlikler (factory farm) ve mezbahalar biçiminde örgütlenmiş ve ucuz yemle geri bağlantılarını kurmuş olan yığın hayvancılık halkası izler. Daha sonraki halka ise küresel et ve et ürünleri sektörüdür. Açık ki, her şey yemle başlar. Bu çerçevede, yem, et ve süt sektörlerine ayrı ayrı olduğu kadar bir bütünün üç parçası olarak bakmakta yarar görülmektedir. Türkiye'de et ve süt alanlarında yaşanan dönüşümü anlamak için de önce yemden söz etmek gerekmektedir.

Türkiye'de, 1992'de Yemsan, Et Balık Kurumu ve Süt Endüstrisi Kurumu'nun özelleştirme kapsamına alınmasıyla birlikte et ve süt üretiminde önemli bir dönüşüm başlamıştır. Ülke hayvancılığını desteklemek üzere 1956'da kurulan Yemsan, bu tarihten sonra hem hızla yem fabrikaları açmış, hem de özel sektörle ortaklık kurarak Türkiye'de yem sektörünün kurulması ve gelişmesini sağlamıştır (Karakuş, 2010: 6). 1993–1995 yıllarında özelleştirilerek piyasadan çekildikten sonra, yem ithalatı iki katına çıkmış, yem fiyatları %1500 artmıştır (Petrol-İş, t.y.).

İTO'nun yem sanayine ilişkin hazırladığı raporda, 1980'lerden itibaren gerek sektörde kurulu fabrika sayısının, gerek karma yem üretiminin hızla arttığına dikkat çekilmektedir (Yıldırım, 2005: 10). Ancak aynı raporda, hayvancılıkla uğraşanların düşük gelir düzeyleri nedeniyle, yüksek maliyetli yem giderlerini karşılayamadıkları ve bu durumun yol açtığı talep yetersizliği nedeniyle, gerçekleşen karma yem üretiminin mevcut fabrikaların kapasitelerinin çok altında kaldığı da belirtilmektedir (Yıldırım, 2005: 10). Hayvancılık sektörünün girdilerinin %70'ini karma yemlerin oluşturduğu göz önüne alındığında (Karakuş, 2010: 16), bu durumun gerek yem sanayi, gerek hayvancılık sektörü açısından bir kısır döngü yarattığı anlaşılmaktadır.

Belirtmek gerekir ki, yem sektörünün ana hammaddeleri olan arpa, soya fasulyesi, soya fasulyesi küspesi, kepek, mısır, balık unu ve ayçiçeği tohumu küspesinde sektör büyük ölçüde ithalata dayanmaktadır.

Şekil2 Yem Sanayi Hammaddesi Olan Tahılların ve Yağlı Tohumların Üretimi(1000 Ton)

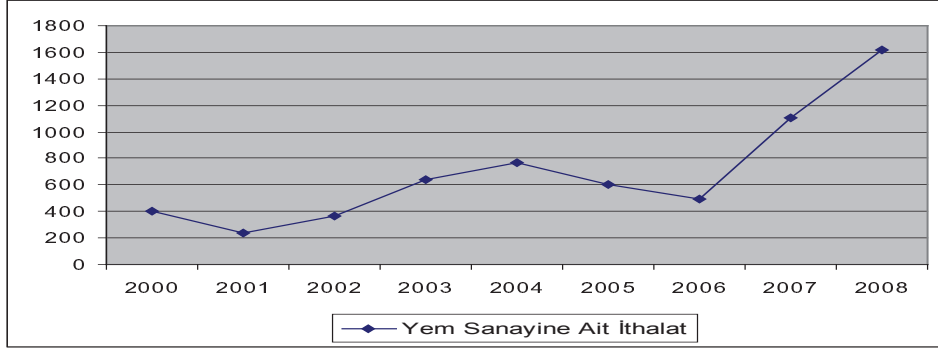

Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923–2009, TÜİK, s. 167 ve s. 171'deki veriler kullanılarak tarafımcı oluşturulmuştur.

Şekil2'de yem sanayinde kullanılan başlıca tahılların ve yağlı tohumların üretimlerinin 1999–2009 yılları arasındaki seyrine yer verilmektedir. Bu çerçevede, buğday üretiminin, gerek nüfus artışına, gerek yem sektörü de dâhil olmak üzere daha sonra değinilecek olan un ve makarna sektörleri gibi başka sektörlerdeki gereksinime karşın yerinde saydığı görülmektedir. Yem sanayi için temel bir girdi olan arpa üretimi 2006'dan itibaren azalmaktadır. Öte yandan yem sanayinin başlıca girdilerinden biri olan mısır, daha sonra ele alınacak olan nişasta bazlı şeker üretiminin temel girdisidir. Mısır üretiminde 2002'den itibaren başlayan artış eğiliminin, aynı yıl başlayan nişasta bazlı şeker üretimine paralellik gösterdiği ve mısır üretiminin, hem yem hem nişasta bazlı şeker sektörlerinin gereksinimlerini karşılayabilecek bir düzeyin çok altında olduğu söylenebilir.

Yine Şekil 2’den görüldüğü üzere, karma yem üretiminde ve sektörün girdi ithalatında önemli yere sahip yağlı tohumlardan biri olan soya fasulyesinin yerli üretimi giderek azalmaktadır.

Şekil3 Yem Sanayine Ait İthalat Değeri(Bin\$)

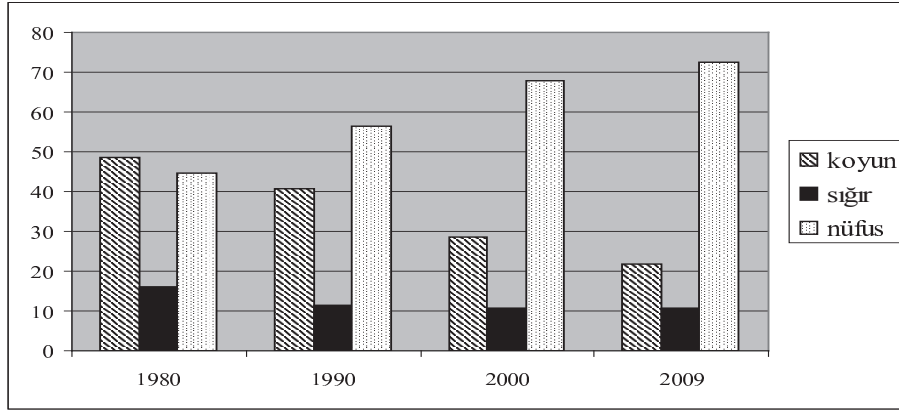
Kaynak: Ülkü KARAKUŞ, “Türkiye’de Karma Yem Üretimi ve Sorunları”, 2010, s. 13’teki veriler kullanılarak tarafımda oluşturulmuştur.

Karma yem üretimi artarken, bu üretimde kullanılan temel hammaddelerin üretiminin giderek daha yetersiz bir hal alması sonucunda, sektörün ithal bağımlılığı giderek artmaktadır. Şekil 3’te, 2000–2008 yılları arasında yem sanayinin üretime devam edebilmek için yaptığı ithalat görülmektedir. Özellikle 2006’dan sonra sektörün girdi ithalatının adeta patladığı görülmektedir.

Sektörün gereksindiği ithalatın bu temel girdilerle sınırlı olmadığını da belirtmek gerekmektedir. 2008 yılında yem sanayi ana hammaddeleri ithalatına 1,6 milyar \$ ödenmiş, ancak bu rakama sektörün kullandığı vitamin, mineral, katkı maddeleri, enzimler, diğer küspeler vb. diğer yem hammaddeleri de eklendiğinde, ithalatın faturasının 2,9 milyar \$’a çıktığı görülmektedir (Karakuş, 2010: 14).

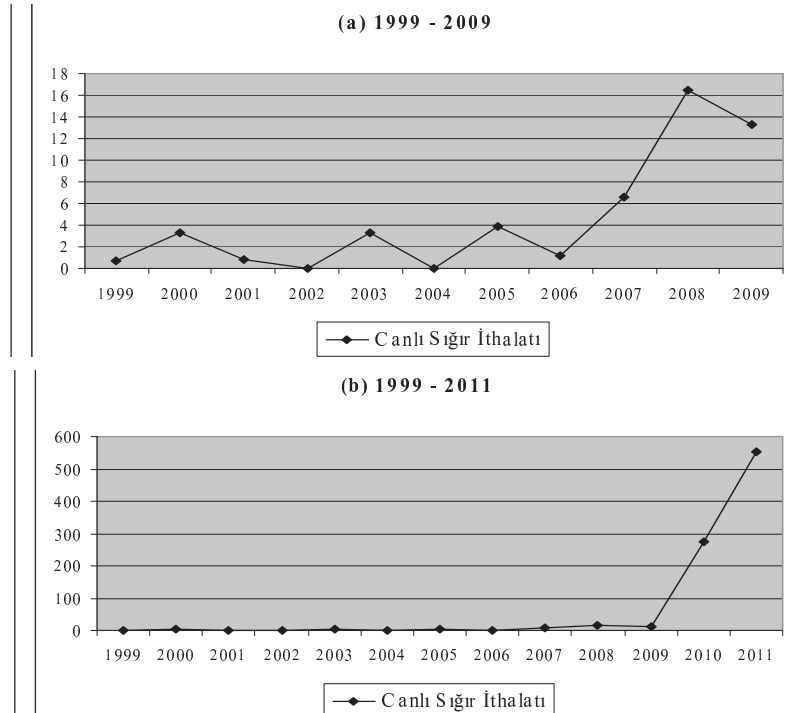
Türkiye’de et ve süt üreticileri, özellikle artan yem maliyetlerini karşılamakta büyük güçlük çekmektedirler. Şekil 4’te görüldüğü üzere, nüfusu giderek artan Türkiye’nin canlı hayvan miktarı 1980’lerden itibaren giderek azalmaktadır. 1980–2009 arasında Türkiye, toplam koyun varlığının yarısından fazlasını, toplam sığır varlığının yaklaşık %33’ünü kaybetmiştir.

Şekil4 Türkiye'nin Nüfusu ve Canlı Hayvan (Koyun ve Sığır) Varlığı

Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923–2009, TÜİK, s. 8 ve s. 194'teki veriler kullanılarak tarafımca oluşturulmuştur.

Şekil5 (a) ve (b) Türkiye'nin 1999–2011 Yılları Arasında Canlı Sığır İhracatı ve İthalatı(milyon \$)

Kaynak: www.dtm.gov.tr dış ticaret istatistikleri (STIC Rev 3, 0011 Canlı Sığır kalemi) kullanılarak tarafımca oluşturulmuştur.

Şekil 5(a) ve (b)'den görüldüğü üzere, Türkiye'de et üretimi için gereken kasaplık canlı hayvan 2000'lerin ilk yarısında düzensiz miktarlarda, ancak özellikle 2006 yılından sonra giderek artan miktarda ithalat ile sağlanır olmuştur. Şekil 5(a)'da 2000–2006 yılları arasında canlı sığır ithalatının üç kez dört milyon \$'ı bulduğu, buna karşılık 2007'de altı milyon \$'ı, 2008'de ise 16 milyon \$'ı geçtiği görülmüştür. 2009'da ise 13 milyon \$'lık ithalat yapılmıştır. Ne var ki, Şekil 5(b)'den de izlenebileceği üzere, 2010 yılında yaklaşık 274 milyon \$'lık ve son olarak 2011'de yaklaşık 552 milyon \$'lık ithalat yapılması, önceki artışları adeta marjinal kılmıştır. Öte yandan, giderek büyüyen ve birleşme ve devralmalarla yoğunlaşan bir küresel et piyasası bulunduğunu da anımsamak gerekmektedir. Bu sektörün küresel ölçekte rekabetçiliğini büyük ölçüde ABD ve AB'de yem ve hayvancılığa verilen sübvansiyonlara borçlu olduğu belirtilmektedir. Örneğin, yalnızca yeme verilen sübvansiyonlar kalksa, ABD'de et şirketlerinin maliyetlerinin %10 artacağı tahmin edilmektedir (*Seedling*, 2010: 1). 2009'da ilk 10 küresel et ÇUŞ'ı sırasıyla Tyson (ABD), JBS (Brezilya), Cargill (ABD), Brasil Foods (Brezilya), Smithfield (ABD), Vion (Hollanda), Danish Crown (Danimarka), National Beef (ABD), Shineway (Çin) ve Doux (Fransa) olarak sayılabilir (*Seedling*, 2010: 3). Bu şirketlerden Cargill ve Smithfield aynı zamanda dünyanın önde gelen karma yem firmaları. Türkiye'de de faaliyet gösteren CP (Tayland) dünyanın başlıca yem firması olmasının yanı sıra önde gelen et firmalarından biri konumundadır. Yem ve hayvancılık sektörleri iç içe geçmiştir. Başlıca et üreticisi ülkelerde et sektörü, söz konusu et ÇUŞ'lerinin denetimindedir. Örneğin ABD kırmızı et piyasasının %75'ini Cargill, Tyson, National Beef ve Swift'in idare ettiği belirtilmektedir (Wikinvest, 2011). Yine örneğin et ihracatı giderek artan Uruguay'da et sektörünün %30'u Brezilya'nın üçüncü büyük et şirketi Marfrig'in kontrolündedir (*Seedling*, 2010: 1). O nedenle Türkiye'nin, yem ve hayvancılık sektörlerinde ithalata bağımlı olmakla, söz konusu küresel yem ve et ÇUŞ'leri için pazar haline geldiğini söyleyebiliriz.

Bilindiği üzere, yem sektörü, yalnızca et ve et ürünleri sektörünün değil, süt ve süt ürünleri sektörünün de geri bağlantısıdır. Türkiye, dünya süt üretiminde ilk 15'te yer alan bir ülkedir (FOASTAT, bt) ve bu konumu SEK'in kurulduğu 1963 yılından eskiye uzanmaktadır. O nedenle SEK'in varlık nedeninin gerçekte süt üretiminden çok, özelleştirildiği 1995 yılına kadar üreticileri ve tüketicileri korumak olduğu söylenebilir. Bu tarihten sonra ise, tüketiciler için süt fiyatında herhangi bir düşüş yaşanmazken, üreticilerin eline geçen süt fiyatı çok düşük ve oynak bir seyir izlemiştir. Ürettikleri sütü artık devlete satamayan süt üreticileri, hem süt ve süt ürünleri piyasasına hâkim konumdaki yedi şirketin düşük bir düzeyde belirledikleri süt fiyatlarını kabullenmek, hem de hızla artan yem fiyatlarını karşılayabilmek durumunda kalmaktadır. Devletin süt tozu ithalatını serbestleştirilmesi de çiftçilerin

şirketler karşısında pazarlık güçlerini önemli ölçüde kırmaktadır (Özkaya, 2010a). 2010 Mart'ında sanayicilerin aralarında anlaşarak düşürdükleri ve geriye dönük olarak uygulamaya başladıkları çiğ süt fiyatı karşısında üreticilerin bir bölümü greve gitmiş, Setbir (Türkiye Süt, Et, Gıda Sanayicileri ve Üreticileri Birliği) başkanı ise, süttozu ithalatına güvenerek, "sanayici çiğ süt grevine dayanıklıdır" diyebilmiştir (Kanat, 2011). 2011 yılının ilk beş ayında süt fiyatları %36 inerken, aynı dönemde yem fiyatlarının %30 artması, süt üreticilerinin çaresizliğini ortaya koymaktadır (Özkaya, 2011). Üreticinin maliyetleri, yem fiyatlarına paralel biçimde artma eğiliminde olmasına karşılık, sanayicilerin ihtiyaçları ve kararları doğrultusunda çiğ süte ödenen fiyatın geniş bir aralıkta -95-35 kuruş arasında- sürekli oynaması, diğer bir deyişle üreticinin karşı karşıya kaldığı fiyat oynaklığı da ciddi bir sorun oluşturmaktadır. Üreticiler sık sık maliyetlerini karşılayamaz duruma düşmekte ve hayvanlarını kesime göndermek zorunda kalmaktadır.

Öte yandan, süt ve süt ürünleri sektörünün şirketler cephesinde büyüme ve kârlılık artışı söz konusudur. Süt üretiminde, SEK'in özelleşmesinin ardından yoğunlaşma ve yabancıların sektöre girişi de başlamıştır. Nestle 1995'te Mis Süt'ün %25'ini alarak Türkiye'de süt piyasasına girmiş, Mis Süt'teki payını yıllar içinde arttırarak 2000 yılında şirketin tamamına sahip olmuştur. Öte yandan Danone Grubu da 1997'de Sabancı Grubu'yla ortak olarak süt piyasasına girmiştir. DanoneSa, Tikveşli ve Birtat markalarını devralmıştır. 2003 yılında ise Danone-Tikveşli adıyla, hem Sabancı'nın hisselerini, hem de Nestle'den Mis Süt ve Gülüm Süt markalarını almıştır. Böylelikle yalnızca yedi firmanın -Sütaş, Ülker, Pınar, Danone-Tikveşli, Sek, Yörsan ve Dimes- piyasanın %60'ından fazlasına hâkim olduğu bu piyasada, 2009 yılı itibarıyla Danone-Tikveşli'nin pazar payı %10'a ulaşmıştır (Oral, 2010b).

-Fındık

Türkiye dünya fındık üretiminin %75'ini, dünya fındık ihracatının ise %85'ini gerçekleştiren başlıca üretici ve başlıca ihracatçı ülke konumundadır. Türk fındığı, en kaliteli ve ucuz fındık olarak anılmaktadır. Öte yandan, dünya fındık tüketiminin %91'i AB ülkelerince ve %80'i çikolata ve şekerleme sektöründe yapılmaktadır (TMO, 2010: 1). Bu çerçevede, fındığın başlıca küresel alıcıları Ferrero, Cadbury, Nestle gibi çikolata devleridir.

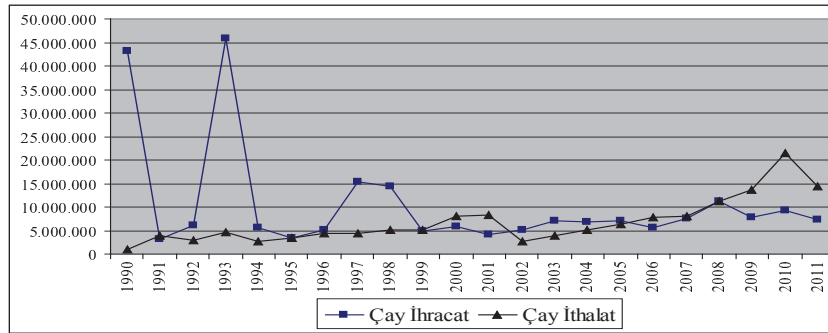
TMO tarafından yayınlanan 2010 yılına ilişkin Fındık Sektörü Raporu'nda, dünya fındık fiyatlarının belirlenmesinde Türkiye'de oluşan iç fiyatların belirleyici olduğu ifade edilmektedir (TMO, 2010: 4). Fındık üretimi ve fındık fiyatı, Türkiye'de 322 000 üreticinin ve aileleriyle birlikte yaklaşık iki milyon kişinin geçim kaynağını oluşturmaktadır (Oral, 2009). 1938'de kurulan Fiskobirlik, dünyada ortaya çıkan arz fazlası karşısında fındığın fiyatındaki düşme eğilimine karşı üreticileri korumak

üzere, 1964'ten itibaren üretim fazlası fındığı alma politikasına başlamıştır. 2000'de IMF ve DB'nin baskılarıyla uygulamaya konan Tarımsal Reform Projesi (TRUP) çerçevesinde çıkarılan 4572 sayılı "TSKB'ler Hakkında Kanun" ile "kooperatif ve birliklere devlet ya da diğer kamu tüzel kişilerin destek sağlanması" yasaklanmıştır. Böylelikle, 2002'de devlet adına, üreticinin elinde kalan fındığı alan Fiskobirlik, adım adım bir borç sarmalının içine sürüklenerek, üreticiye parasını ödeyemez hale getirilmiştir (Oral, 2006: 55). 2006 yılında hükümet tarafından TMO fındık alımıyla görevlendirilmiş, 2009'da Bakanlar Kurulu Kararı ile TMO'nun fındık alım görevi de sonlandırılmıştır (TMO, 2010: 5). "Yeni Fındık Stratejisi" doğrultusunda devlet, bundan böyle yalnızca dekar başına destek verecektir. Bu çerçevede TMO, 2010'dan itibaren artık fındık almayacağını açıklamıştır. Ancak, artık alım yapmasa da, önceki alımlarında deposunda birikmiş olan fındık stoku nedeniyle hâlâ piyasadaki fiyatı etkileyebilmektedir (Yıldırım, 2011). TMO, fındık arzının hava koşulları nedeniyle çok az olduğu 2011 yılında, elindeki bu stoğu kullanarak, hem ihracatçının fındık bulmasını, hem de üreticinin eline iyi fiyat geçmesini sağlayabilmiştir (Yıldırım, 2011). Ancak, alım yapacak ve fiyat belirleyecek bir kurum kalmadığında, tüccar ve ihracatçılar üreticiler karşısında fiyatı istedikleri kadar düşürmek olanağına kavuşacaklardır (Oral, 2009; TMMOB, 2011: 517). Kuşkusuz bu durum karşısında, fındık üreticileri hızla sözleşmeli üreticilere ya da mevsimlik işçilere dönüşmek zorunda kalırken, küresel fındık tüccarı ÇUŞ'lerin ve çikolata devlerinin kârları daha da artacaktır.

- Çay

Türkiye dünya çay üretiminde beşinci sırada, kişi başına çay tüketiminde ise dördüncü sırada gelmektedir (Çaykur, 2009: 2).

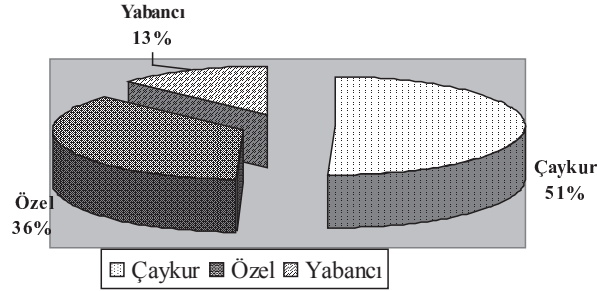
Şekil6 Türkiye'nin 1990–2011 Yılları Arasında Çay İthalat ve İhracatı(\$)

Kaynak: www.dtm.gov.tr dış ticaret istatistikleri (STIC Rev 3, 0741 'Çay' kalemi) kullanılarak tarafımda oluşturulmuştur.

Şekil 6'dan görüleceği üzere, Türkiye 1990'lı yılların sonuna dek çayda kendine yeterli bir ülke olmuş, çay ihracatı çay ithalatının ötesinde gerçekleşmiştir. Oysa 2000'lerde çay ithalatı giderek çay ihracatını geçmeye başlamış, 2008'den itibaren ithalat-ihracat arasındaki makas önemli ölçüde açılmıştır.

Şekil7 Yurtiçinde Tüketilen Çayın Çaykur, Özel Sektör ve Yabancı Menşeli Çaylar Arasında Dağılımı

Kaynak: Çaykur, Çay Sektörü Raporu 2009, s 15'teki veriler kullanılarak tarafımda oluşturulmuştur.

Belirtmek gerekir ki, Türkiye'de Çaykur, halen çay sektöründe %60-65'lik pazar payıyla birinci sırada yer alan ve çay üreticisini koruyan kurum olarak varlığını sürdürmektedir. Rize Ziraat Odası Başkanı, 2009 yılında yaptığı açıklamada, üreticinin özel sektöre verdiği çayın parasını uzun süre alamadığını, bu nedenle Çaykur'u tercih ettiğini belirtmektedir (Çaysiad, 2009). Özel sektör ise, çay alım fiyatlarını düşürebilmek için Çaykur'un özelleştirilmesini istemektedir. Oral, Çaykur'un özelleşmesi halinde, şirketler karşısında savunmasız kalacak olan çay üreticilerinin sözleşmeli tarıma geçmek zorunda kalacaklarına, kendi bahçelerinde ırgat konumuna düşeceklerine dikkat çekmektedir (Oral: 2009). Öte yandan, Çaykur'dan sonra %17'lik payıyla sektörün ikinci ismi olan Unilever Grubu'nun markası Lipton, 2011 Mayıs'ında çay üreticisini sözleşmeli ve sertifikalı tarıma geçirmeye yönelik bir "Sürdürülebilir Çay Tarımı" projesi başlatmıştır (Unilever, 2011).

-Şekerpancarı ve Şeker

Bir diğer çarpıcı örnek, Türkiye'nin şeker pancarı ve şeker üretiminden verilebilir. Türkiye, IMF ve DB'nin talepleri doğrultusunda niyet mektuplarında şeker pancarı üretimine kota koymayı, destekleri kaldırmayı, Türkiye Şeker Fabrikaları'nı (TŞFAŞ) özelleştirmeyi, şeker sektörünü yönetecek bir Kurul oluşturmayı ve bu piyasayı düzenleyecek bir şeker yasası çıkartmayı taahhüt etmiştir (Günaydın, 2009: 201).

Bu çerçevede, 2001 yılında bir Şeker Kanunu çıkartılmış, bu kanunla nişasta bazlı şeker üretimine %10 kota ayrılmış ve Bakanlar Kurulu'na bu kotayı %50 oranında arttırma yetkisi tanınmıştır. Bakanlar Kurulu'nun bu kotayı %15'e çıkartması, pancar tarımı yapılan alanın 234 000 dekar kısılmasına yol açmıştır (Ünal, 2009: 285). 2002 yılına kadar yüksek kâr elde etmeyi sürdürebilen TŞFAŞ'ın devre dışı bırakılması ile gerek pancar eken çiftçi sayısı, gerek pancar ekilen alanlar hızla gerilemiştir.

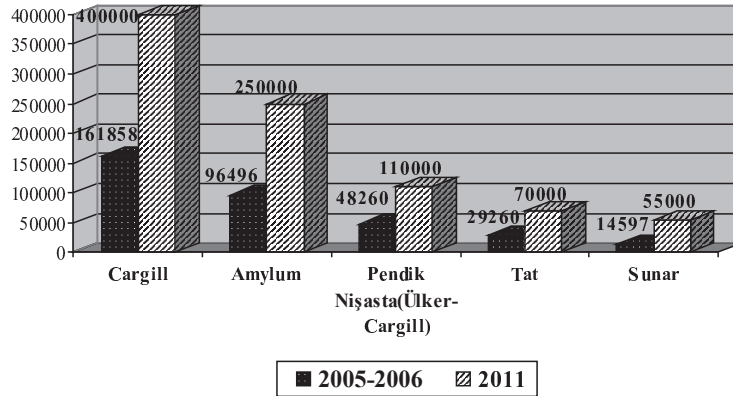
Tablo1 Pancar Eken Çiftçi Sayısı, Pancar Ekilen Alan (Bin Da) ve Üretilen Pancar (Bin ton)

Yıl	Pancar Eken Çiftçi Sayısı	Hasat Alanı (Bin Da)	Üretilen Pancar (Bin Ton)
2002	492 232	3 718	16 523
2003	459 571	3 195	12 758
2004	390 635	3 207	13 753
2005	347 814	3 356	15 181
2006	311 799	3 237	14 452
2007	246 797	2 989	12 414
2008	209 115	3 207	15 488
2009	187 937	3 240	17 275
2010	196 904	3 287	17 942

Kaynak: TŞFAŞ (2010). Türkiye Şeker Fabrikaları Aş., Sektör Raporu 2010, www.turkseker.gov.tr Son erişim tarihi: 20 Temmuz 2011 s. 32'den alınmıştır.

Öte yandan, Türkiye'de yalnızca beş şirket nişasta bazlı şeker üretmektedir: Amylum, Cargill, Pendik Nişasta (Ülker-Cargill), Tat ve Sunar. Bunlardan Amylum ve Cargill yabancı ÇUŞ, Pendik Nişasta ise Ülker-Cargill arasında ortaklık biçimindedir. Cargill, dünyanın başlıca tahıl ve şeker tüccarıdır.

Şekil8 Nişasta Bazlı Şekerde 2005–2006 ve 2011 Yıllarına Ait Kotalar

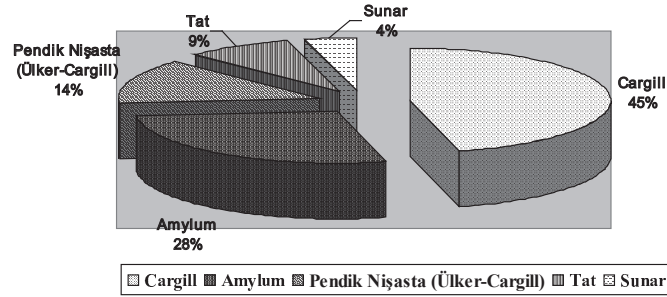

Kaynak: Şükran Özçakmak. (30.1.2011).“Tatlıdaki Tatsız Tehlike. www.haberturk.com 30.1.2011 tarihli makaledeki veriler kullanılarak tarafımcı oluşturulmuştur (Son erişim tarihi: 31 Ekim 2011)

Çaşkurlu S (2012). Türk Tarımının Üçüncü Gıda Rejimine Eklemlenme Süreci. *Mülkiye Dergisi* 36(3), 61-100.

Şekil 8’den görüleceği üzere, sağlık açısından zararları bilinen, kotaya tabi nişasta bazlı şeker üretimi 2005–2006 yılından 2011’e gelindiğinde 2,5 kat artmıştır. 2011 yılında Cargill’in tek başına ürettiği nişasta bazlı şeker miktarı, 2005–2006 yılında beş şirketin toplam üretiminden fazladır.

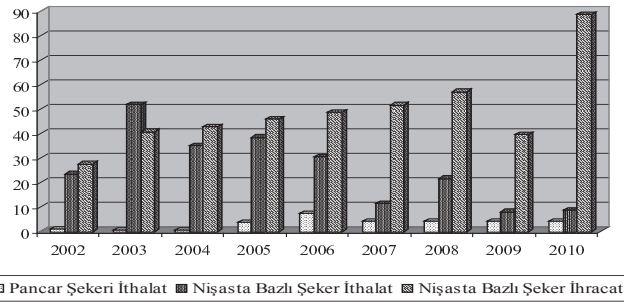
Şekil9 Nişasta Bazlı Şeker Kotalarında 2011 Yılına Ait Paylar

Kaynak: Şükran Özçakmak. “Tatlıdaki Tatsız Tehlike”, www.haberturk.com 30.1.2011 tarihli makaledeki veriler kullanılarak tarafımda oluşturulmuştur. (Son erişim tarihi: 31 Ekim 2011)

Şekil 9’da 2011 yılı itibariyle Şeker Kurulu’nca nişasta bazlı şeker tahsis edilen kotanın şirketler arasındaki dağılımına yer verilmiştir. Nişasta bazlı şeker üretiminin %87’si yabancı ÇUŞ’in kontrolündedir.

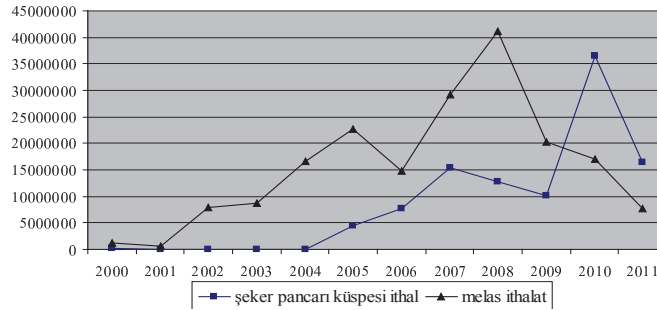
Şekil10 Yıllara Göre Pancar Şekeri ve Nişasta Bazlı Şeker İthalat ve İhracatı (Bin Ton)

Kaynak: Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ. Sektör Raporu 2010, s.45’deki veriler kullanılarak tarafımda oluşturulmuştur.

Şekil 10'dan izlenebileceği gibi, şeker sektörüne ilişkin izlenen politikalar sonucunda, 2002–2010 yılları arasında pancar şekerinde ithalatın giderek arttığı, buna karşılık üretimi ÇUŞ'lerin kontrolündeki nişasta bazlı şekerin ithalatının hızla azaldığı ve ihracatının üç katından fazla arttığı görülmektedir.

Şekil11 2000–2011 Yılları Arasında Melas ve Şekerpancarı Küspesi İthalatı(\$)

Kaynak: www.dtm.gov.tr dış ticaret istatistikleri (STIC Rev 3, 08152 “şeker pancarı, şeker kamışı başası artk ve posaları” kalemi ve 0615 “şeker üretimi yan ürünü melaslar” kalemi) kullanılarak tarafımda oluşturulmuştur.

Şekil11’de görüldüğü üzere, 2009 itibarıyla dünyanın beşinci şeker pancarı üreticisi konumundaki Türkiye (FOASTAT, t.y.), şeker pancarı ve pancar şekeri üretimine ilişkin uyguladığı politikalar nedeniyle, 2000’li yıllarda şeker pancarı küspesini ve şeker pancarı melasını artan miktarlarda ithal eder hale gelmiştir. Şeker pancarı, yem üretiminde; şeker melası ise başta yem ve alkol olmak üzere çeşitli sektörlerde girdi olarak kullanılmaktadır.

Özelleştirme kapsamındaki Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.’nin fabrikalarının satışına ilişkin 2009 ve 2010 yılına ait ihaleler Şeker-İş Sendikası’nın Danıştay’a açtığı davalarla durdurulmuştur. TMMOB, bu özelleştirme gerçekleştiğinde, şeker pancarı ve pancar şekeri üretiminin giderek gerileyeceğini, mısırdan nişasta bazlı şeker üreten ÇUŞ’lerin şeker piyasasına tam olarak hâkim olacağına işaret etmektedir (TMMOB, 2011: 516).

ii) Tarımsal Üretim Yapısında Yaşanan Dönüşüm

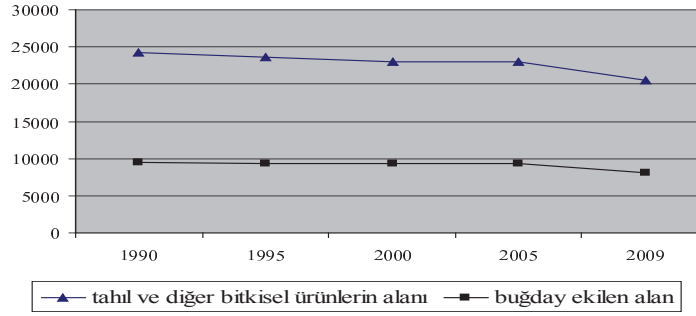
Daha önce, Üçüncü Gıda Rejimi’nde GOÜ’lerin tarımsal işbölümündeki yerinin et ve tahıl ithalatçısı olmak, buna karşılık taze meyve-sebze, meyve suyu, meyve-sebze konservesi, çiçek vb. ürünler ihraç etmek olduğundan söz edilmişti. Bu çerçevede, bu bölümde, Türkiye’nin tarımsal üretim yapısının özellikle 1999’dan sonraki dönüşümü ele alınacaktır. Ancak, et üretimi ve ticareti daha önce ayrıntılı biçimde incelendiğinden, bu bölümde yeniden konu edilmeyecektir.

Çaşkurlu S (2012). Türk Tarımının Üçüncü Gıda Rejimine Eklemlenme Süreci. *Mülkiye Dergisi* 36(3), 61-100.

- Buğday

Anımsanacağı üzere, daha önce yem sektöründen bahsedilirken, nüfus artışına ve çeşitli sektörlerin gereksinimlerine karşın 1999–2009 yılları arasında buğday üretiminin artmadığına dikkat çekilmişti.

Şekil12 Tarım ve Orman Alanları İçinde Tahıl ve Buğday Ekilen Alan (1990–2009), (1000 Hektar)

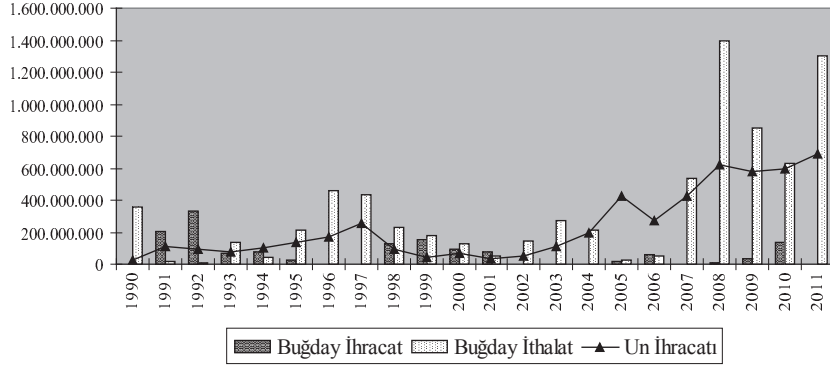
Kaynak: 1923–2009 İstatistik Göstergeler, 9.2 Tarım ve Orman Alanları, s. 165'teki veriler kullanılarak tarafımca oluşturulmuştur.

Belirtmek gerekir ki, Türkiye, dünya buğday üretiminde Faostat verilerinin uzandığı 1961 yılından bu yana yedinci ve sekizinci sıralarda yer almaktadır. Ancak, 1999–2009 yılları itibariyle Türkiye'de tahıl ve buğday ekilen alanları ele alan Şekil 12'den görüldüğü üzere, gerek tahıl ekilen gerek tahıllar içinde Türk halkının beslenmesinde önemli bir yeri olan ve bu nedenle Türkiye'nin gıda güvenliği bakımından büyük önem taşıyan buğdayın ekildiği alanların azalmakta olduğu görülmektedir.

Şekil13'te Türkiye'nin buğday ihracatı ve ithalatı ile buğday unu ihracatının bir karşılaştırmasına yer verilmektedir. Türkiye'nin buğday unu ihracatındaki artış, buğday ithalatındaki artışla gerçekleşmektedir. Özellikle 2007'den itibaren buğday ithalatındaki tırmanış kaygı verici boyuttadır.

Türkiye, dünya buğday unu ihracatında 2006 ve 2007 yıllarında birinci, 2008'de ikinci, 2009'da tekrar birinci sırada yer almıştır (Orta Anadolu İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği, 2010: 5). Ancak Türkiye'nin ilk on içinde yer alan rakiplerinden Birleşik Arap Emirlikleri ve AB üyesi Belçika dışında kalan Kazakistan, Arjantin, Fransa, Almanya, Rusya Federasyonu, ABD ve Kanada'nın buğday üretiminde kendine yeterli, hatta önde gelen ihracatçılar olmaları, un ihracatını artıran buğday ithalatıyla sürdüren Türkiye'nin konumunu kırılgan kılmaktadır.

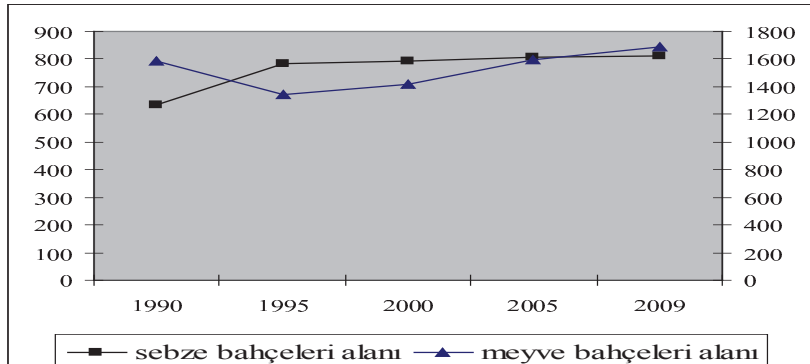
Şekil13 1990–2011 Yılları Arasında Buğday İhracatı - İthalatı ile Buğday Unu İhracatının Karşılaştırılması (\$)

Kaynak: www.dtm.gov.tr dış ticaret istatistikleri (STIC Rev 3, 0412 'diğer buğday ve mahlut' ve 0461 'buğday ve mahlut unu' kalemleri) kullanılarak tarafımca oluşturulmuştur.

- Taze Meyve ve Sebze, Meyve Suyu ve Meyve-Sebze Konserveleri
Tarım ve orman alanları içinde tahıl ekilen alanlar azalırken, sebze ve meyve ekilen alanlar ise artmaktadır. Bu durum, Üçüncü Gıda Rejimi'nin zimni kuralları ekseninde Türkiye'nin tahıl ve buğday ithalat eden, buna karşılık taze sebze-meyve, meyve suyu ve meyve-sebze konserveleri ihraç eden bir ülke haline gelmesi ile uyumludur.

Şekil14 Tarım ve Orman Alanları İçinde Meyve ve Sebze Bahçeleri Alanları (1990–2009), (1000 Hektar)

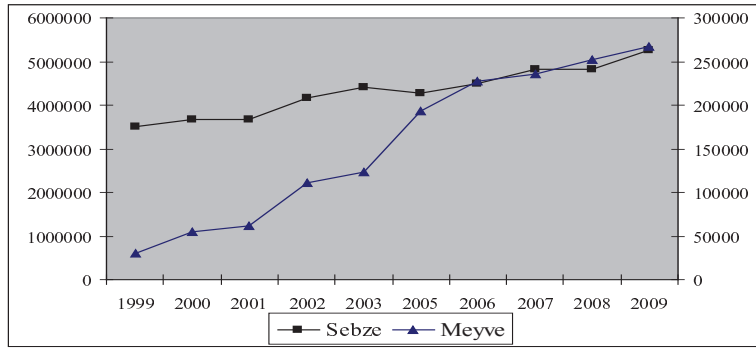

Kaynak: 1923–2009 İstatistik Göstergeler, 9.2 Tarım ve Orman Alanları, s. 165'teki veriler kullanılarak tarafımca oluşturulmuştur.

*: 1995 yılından itibaren sadece meyve kapalı alanları verilmiş olup dağınık ağaçların kapladığı alan dâhil edilmemiştir.

Şekil14'te 1995 sonrasında tarım ve orman alanları içinde meyve ve sebze bahçelerinin kapladığı alanların giderek artma eğiliminde oldukları gözlenmektedir.

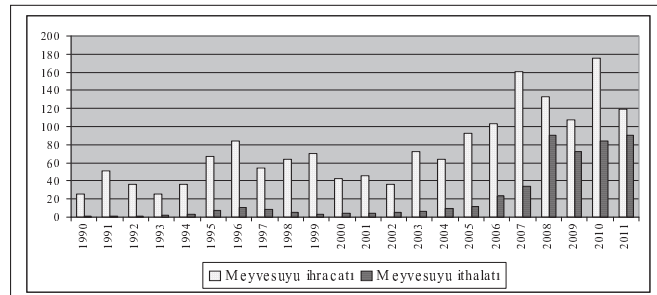
Şekil15 1999–2009 Yılları Arasında Meyve ve Sebze Üretimi

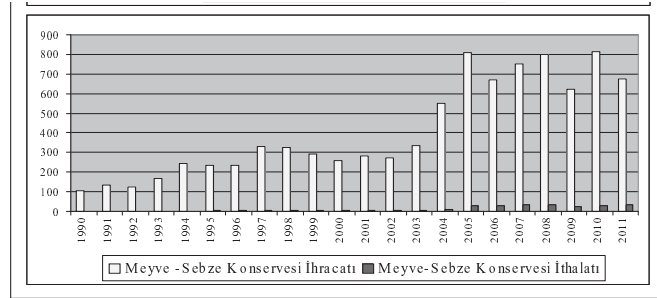

Kaynak: TÜİK, Türkiye İstatistik Yıllığı, 2004, s. 168 ve TÜİK Türkiye İstatistik Yıllığı, 2010 s. 201'deki veriler kullanılarak tarafımca oluşturulmuştur.

Şekil15'te, 1999–2009 arasında Türkiye'nin meyve-sebze üretiminin hızla arttığı görülmektedir. Söz konusu üretim, daha önce değinildiği üzere, büyük ölçüde küresel tohum, gübre ve zirai ilaç şirketlerinden yapılan ithalata bağımlıdır. Belirtmek gerekir ki, yaş sebze-meyve üretiminin bir bölümü doğrudan ihracat, bir bölümü yurtiçi tüketim biçiminde, küresel süpermarket zincirlerinin talepleriyle ilişkilidir. Ayrıca, meyve-sebze üretimindeki artış, yine büyük ölçüde küresel süpermarket zincirlerinin talepleri doğrultusunda sürüklenen meyve-sebze konserve ve meyve suyu ihracatıyla da paralellik göstermektedir.

Şekil16 (a) ve (b) 1990–2011 Yılları Arasında Meyve Suyu ve Meyve-Sebze Konserveleri İthalat ve İhracatı(\$)

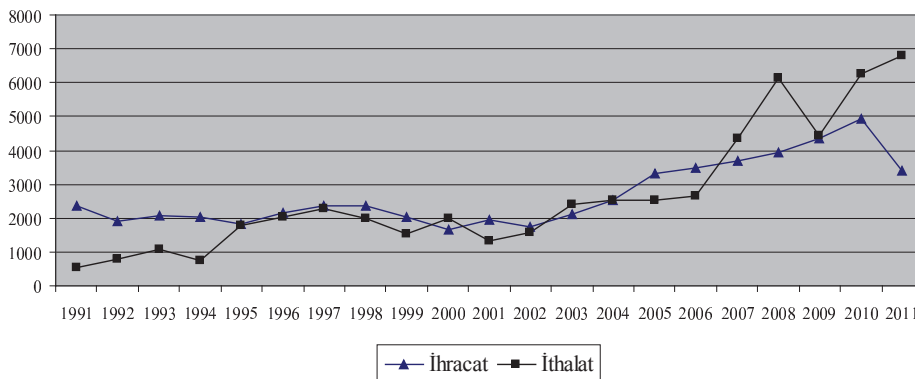
Kaynak: www.dtm.gov.tr dış ticaret istatistikleri (STIC Rev 3, 059 'meyve suları-sebze suları' ve 058 'sebze ve meyveden hazırlanmış konserve' kalemleri) kullanılarak tarafımca oluşturulmuştur.

Şekil 16(a)'da 1999–2009 arasında Türkiye'nin meyve suyu ihracatında, Şekil 16(b)'de ise Türkiye'nin meyve -sebze konservesi ihracatında yaşanan çarpıcı artış görülmektedir. Ancak, Şekil 16(a)'da meyve suyu ithalatının da artışı dikkat çekici boyuttadır. Bu durum, meyve suyunda verilen dış ticaret fazlasının giderek azalmakta olduğunu göstermektedir.

iii) Gıdada Kendine Yeterlilik Yerine Artan İthal Bağımlılığı

Önceki bölümlerde ayrıntısıyla ele alındığı üzere, Türkiye'nin tarımsal üretim ve dış ticareti 2000'li yıllarda hızla Üçüncü Gıda Rejimi'nin tarımsal işbölümüne göre biçimlenmiştir. Türkiye, gıda güvenliğinin temeli olan iki tarımsal ürün grubunda -et ve tahılda- kendine yeterliliğini yitirerek, ithal bağımlısı olmuştur.

Şekil17 Tarım ve Hayvancılık İthalat ve İhracatı (Milyon \$)

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı, dış ticaret veri tabanı, İSIC Rev 3 (01 Kodlu) Tarım ve Hayvancılık kalemi, www.dtm.gov.tr verileri kullanılarak tarafımca oluşturulmuştur. Son erişim Tarihi 27.10.2011.

Şekil17'den görüldüğü üzere, 2000 yılına kadar tarım ve hayvancılıkta fazla veren, kendine yetebilen, gıda güvenliğini sağlamış olan Türkiye, 2000'den sonra sık sık açık vermeye başlamıştır. 2007'den itibaren ise, bu açık hem süreklilik kazanmış, hem de görülmedik oranda büyümüştür. Açıktır ki, Üçüncü Gıda Rejimi'nin bir uzantısı olarak küresel bir gıda krizinin yaşandığı, tarımsal ürün fiyatlarının petrolle birlikte hareket etmeye başladığı, FAO'nun bile önümüzdeki 10 yıl boyunca gıda fiyatlarında düşme beklenmediğini açıkladığı bir dönemde, Türkiye'de 73 milyon insanın gıda güvenliği tehlikeye girmektedir.

iv) Sertifikalar

Daha önce değinildiği üzere, Üçüncü Gıda Rejimi'nde kamu standartları düşük tutulmakta, sertifikalarla garanti edilen yüksek özel standartlar ise yalnızca parası olan tüketicileri korumaktadır. Ayrıca, özel standartları sağlamak ve gerekli sertifikaları almanın maliyetleri üreticilere yüklenmektedir. Böylece özel standartlar, hem tüketiciler arasında farklılık yaratarak, tarımsal gıda alanında faaliyet gösteren şirketlerin piyasa farklılaştırması yapmasına olanak vermekte, hem de küçük üreticilerin üretimi bırakmalarına ya da büyükler için sözleşmeli çalışmak zorunda kalmalarına yol açmaktadır. Türkiye'de de iyi tarım, organik tarım, Globalgap, CE, helal gıda vb. çeşitli özel standartlar sözde gönüllülük temelinde sertifikalar ile belgelenmeye başlanmıştır. Oysa özel standartlar; ürünlerin ihraç edilebilmesinde, perakende zincirlerinde raf bulmasında ve tüketicilerin algılarında talep edildikçe, söz konusu sertifikaların alınması giderek bir gereklilik haline gelmekte, üreticiler arasında tercih nedeni oluşturmaktadır. Türkiye'de tarımsal üretime ilişkin bu sertifikaları vermeye, sertifika ile ilgili uzmanları eğitmeye vb. yetkili toplam 12 şirket bulunmaktadır. Bu şirketler uzmanlaştıkları ürün yelpazeleri ve sağladıkları sertifika çeşitleri bakımından farklılık göstermektedirler. beş tanesi küresel ölçekte örgütlenmiş, hatta medikalden otomotive çok çeşitli alanlarda sertifika verebilen ÇUŞ'lerdir.

v) 2. Yeşil Devrim

Daha önce ifade edildiği üzere, Üçüncü Gıda Rejimi, 2. Yeşil Devrim'e dayanmaktadır. Tohum, gübre, zirai ilaç sektörlerinde ÇUŞ'lerin önemli ölçüde yoğunlaşmaları ve mutlak hâkimiyetleri söz konusudur. Bu alanlarda teknolojinin geliştirilmesine yönelik her türlü araştırma faaliyeti, devlet eliyle değil, ÇUŞ'lerce yürütülmektedir. Bu durum, tarımsal araştırmaların büyük ölçüde kamu tarafından yürütüldüğü ve özel sektörün, küresel ÇUŞ'lerin dev araştırma bütçeleri karşısında rekabetçi olamayacağı açık olan GOÜ'lerde, tarımsal araştırmaların tamamıyla terk edilmesi sonucunu doğurmaktadır. Türkiye'de de örneğin Bornova, Adana ve Diyarbakır'daki Zirai Mücadele Enstitüleri'nin ve Tarsus, Menemen, Eskişehir, Konya, Tokat, Samsun, Erzurum ve Kırklareli Toprak ve Su Araştırma Enstitüleri'nin

kapatılacak olması (Özkaya, 2010b), devletin tarımsal Ar-Ge faaliyetlerinden çekilmesi ile ilişkilendirilebilir.

Kökü 1938’de kurulan Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu’na ve 1950’de kurulan Devlet Üretim Çiftlikleri Genel Müdürlüğü’ne uzanan TİGEM, çiftçiye kaliteli tohumluk ve damızlık üretmek görevini üstlenmiştir. 2000’de özelleştirilmesi yönünde girişimler başladığında TİGEM, hububat ve yem bitkileri tohumculuğunda %90 pazar payına sahipti (Suiçmez, 2002: 31-32). Öte yandan, sertifikalı hububat tohumluğu dağıtımında TİGEM’in payı 2002’de %90,2 iken 2010’da %59,3’e düşmüştür (TİGEM, 2010: 18). Türkiye’de üretimi ve -taze ya da konserve olarak- ihracatı hızla artan sebzelerin tohumlarının ise %85’i ithaldir (Oral, 2009) ve bunların “altından daha pahalı satıldığı” ifade edilmektedir (Özkaya, 2006). Türkiye’de tohumculuk sektöründe 250’yi aşkın tohumculuk şirketi bulunduğu, ancak bunların büyük kısmının yabancı ortaklı olduğu ve çoğunun yalnızca tohum ithalatı yaptığı da bilinmektedir (TMMOB, 2011: 512). Kuşkusuz bu yabancı ortaklıklar ve ithalat, küresel tohumculuk piyasasına hâkim olan ÇUŞ’lerle yakından ilişkilidir.

Türkiye’de 2006’da çıkartılan 5553 Sayılı Tohumculuk Kanunu ile devlet tohumculuktan tamamen çekilmiş, hatta bu kanunun 15. maddesi ile kamunun üretim, sertifikalandırma ve ticaret üzerindeki yetkileri, yine bu kanun çerçevesinde kurulan Türkiye Tohumcular Birliği’ne devredilmiştir. Kanun taslağında var olan kamunun ‘denetim üzerindeki’ yetkisinin devri ise Anayasa Mahkemesi tarafından engellenmiştir. Söz konusu birlik; tüzel kişiliği olan, kamu kurumu niteliğinde bir meslek üst kuruluşu olarak tasarlanmıştır. Ancak, küresel tohumculuk sektöründeki yoğunlaşma ve Türkiye’nin bu sektörde artan dışa bağımlılığı göz önüne alındığında, bu birliğin ve böylelikle sektörün bütününün ÇUŞ’lerin denetimine girmesinden kaygı duyulmaktadır. Örneğin, çiftçiler ve şirketler arasında çıkacak anlaşmazlıklarda bu birliğin hakem kurulu devreye girecektir (Özkaya, 2006).

Öte yandan, aynı kanunun 14. maddesinde “ticarete konu olmamak ve şahsi ihtiyaç miktarı ile sınırlı kalmak şartıyla” çiftçilerin birbirleriyle tohum takası yapmasına izin verilmiş, ama çiftçilerin tohumluklarını satmaları yasaklanmıştır. Bu durum, tohumculuğun bütünüyle ticarileşmesi ve şirketlerin egemenliğine girmesinin önünü açacaktır. Ayrıca Özkaya’nın belirttiği üzere, 5. maddede “bitkisel ve tarımsal özellikleri belirlenerek sadece kayıt altına alınan çeşitlere ait tohumlukların üretimine izin verilir” denilirken, Geçici Madde 1’de yer alan “kayıtlı çeşidi bulunmakla beraber Bakanlığın gerekli göreceği tohumluk çeşitleri hakkında bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren beş yıl uygulanmaz” ifadesi ile ÇUŞ’lerin kendi çeşitlerini benimsetmelerine zaman ve kolaylık sağlanmaktadır (Özkaya, 2006). Ekim 2006’da söz konusu Tohum Kanunu’nu çıkaran Türkiye, Kasım 2007’de de UPOV Konvansiyonu’na girmiştir.

vi) Toprak Gaspları

Anımsanacağı üzere daha önce, Üçüncü Gıda Rejimi çerçevesinde, 2006 yılından başlayarak, çeşitli alanlarda faaliyet gösteren ÇUŞ'lerin özellikle biyoyakıt için gerekli ürünlerin yetiştirilmesi, tarımsal üretime elverişli toprağı az olan ülkelerin gıda üretimi vb. nedenlerle toprak gasplarına başladıklarına değinmiştik.

Bu çerçevede, başlıca alıcılar Körfez Ülkeleri, Libya, Kore, Çin ve Hindistan gibi zengin GOÜ'ler ile ABD, AB, Avustralya ve Japonya gibi GÜ'ler iken, başlıca satıcılar ise, Etiyopya, Sudan, Mali, Mozambik, Filipinler, Pakistan gibi GOÜ'ler olarak sayılabilir (GRAIN, 2009). Şu aşamada, GÜ'lerin daha çok enerji ve gıda piyasalarında kârlı finansal yatırımlar yapmak amacıyla, zengin GOÜ'lerin ise yükselen gıda fiyatları karşısında gıda güvenliklerini sağlamak amacıyla toprak gasplarına yöneldikleri söylenebilir. Belirtmek gerekir ki, devletlerin politik destek sağlamalarına karşın, alıcılar, kendi adlarına ya da devletleri için proje yürüten şirketler olmaktadır (Grain, 2009).

Tablo2 2009 Yılı İtibariyle Körfez Ülkeleri'nin Gıda Güvenliklerini Sağlamaya Yönelik Olarak Yaptığı 102 Anlaşmanın Toprakları Gasp Edilen Ülkeler İtibariyle Dağılımı

Hedef Ülke	Anlaşma Sayısı	Halkın Resmi Rakamlara Göre Aç Olan %'si	Hedef Ülke	Anlaşma Sayısı	Halkın Resmi Rakamlara Göre Aç Olan %'si
Sudan	20	26%	Endonezya	3	6%
Pakistan	15	24%	Burma	2	5%
Filipinler	9	18%	Hindistan	2	20%
Mısır	8	4%	Fas	2	<5%
Türkiye	6	<5%	Kenya	1	31%
Etiyopya	5	46%	Tanzanya	1	44%
Kazakistan	5	<5%	Senegal	1	20%
Avustralya	5	<5%	Laos	1	19%
Ukrayna	4	<5%	Mali	1	29%
Vietnam	4	14%			
Tayland	4	17%	Toplam	102	
Kamboçya	3	33%			

Kaynak: (Grain, 2009).

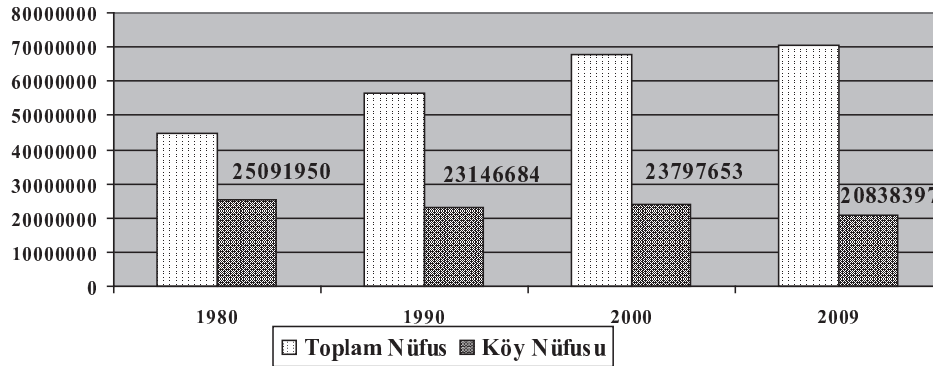
Bu çerçevede Türkiye, özellikle Körfez ülkelerinin yatırımlarını çekmeye çalışmaktadır. Tablo 2'de görüldüğü üzere, 2009 yılında topraklarını Körfez Ülkeleri'nin gıda üretimlerine açmaya yönelik olarak altı anlaşma yapmış, Körfez ülkelerinin toprak gaspları içinde beşinci sırada yer almıştır.

1939 tarihli ilk Mera Kanundaki ‘mera’ tanımı, gerek hayvancılık gerek yöre halkının yaşamı açısından bu tür alanların anlamını ve önemini ortaya koymaktadır: “Mera, bir veya birden fazla köy ve kasaba halkının bağımsız olarak veya birlikte kullandığı yerlere denir. Yetkili makam tarafından ayrılan veya böyle bir ayırma yoksa bilinmeyen zamandan (kadimden) beri, ilgili kasaba ve köy tarafından mera olarak kullanılan ve hak sahiplerinin mevcut kullanma (intifa) hakları dışında üzerinde eylemli ve yasal iyelikte bulunmadıkları arazilerdir” (Özkaya, 2011). Belirtmek gerekir ki, 17 Ağustos 2011’de Resmi Gazete’de yayınlanan 648 Sayılı KHK ile tarım alanları, mera vb. alanlar tarım ve hayvancılık dışı kullanıma açılmaktadır. Bu kararnamenin, 1939 tarihli mera tanımı da göz önüne alındığında, toprak gaspları konusuyla yakın ilgisi olduğu açık bir biçimde anlaşılmaktadır. ÇUŞ’lerin biyoyakıt üretmek ve toprağı az, parası çok ülkelerin ise gıda üretmek için “toprağı hücum” ettikleri bir dönemde, Türkiye’nin tarım alanlarını ve meralarını uzun süreli kullanılmak üzere kiralamaya açması da 3. Gıda Rejimiyle uyumludur.

vii) Köylülüğün Tasfiyesi

Köylülüğün tasfiyesi sürecinin özellikle 2000’den sonra hızlandığı söylenebilir. Şekil 18’den görüleceği üzere, 1980–1990 yılları arasında Türkiye nüfusu 43 milyondan 55 milyona çıkarken, yaklaşık iki milyon kişi köyden kopup kente göçmüştür. 2000 yılında Türkiye nüfusu 66 milyona ulaşırken, 1990–2000 yılları arasında köy nüfusunun da yaklaşık 651 000 kişi arttığı görülmektedir. Buna karşılık, 2009 yılında Türkiye nüfusu 70 milyonu aşarken, 2000 yılına göre köy nüfusunun yaklaşık üç milyon kişi azalması dikkat çekmektedir.

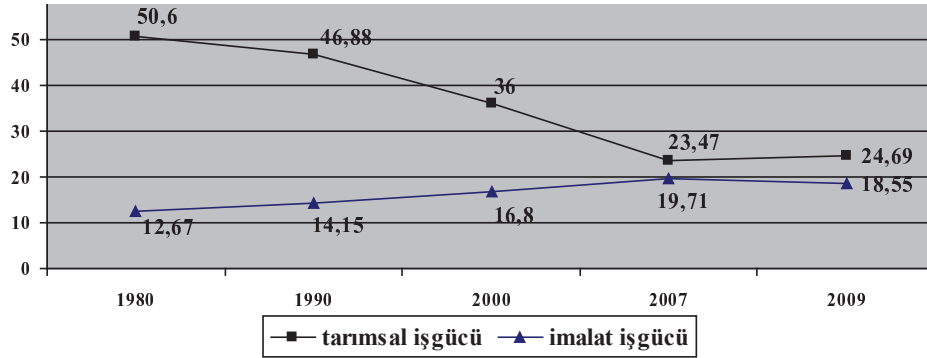
Şekil18 Toplam Nüfus ve Köy Nüfusu

Kaynak: www.tuik.gov.tr ‘deki nüfus sayımı verileri kullanılarak tarafımcı oluşturulmuştur.

Öte yandan Şekil 19, 1980–1990 yılları arasında tarımdan kopan işgücünün %40'ının imalat sanayinde istihdam olanağı bulduğunu, buna karşılık 1990'dan sonra imalat sanayi istihdamındaki artışın, tarımdan kopanlar için çok daha yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır. 1990–2000 yılları arasında tarımsal işgücünden çözülenlerin ancak %24'ü imalatta istihdam edilebilmiş, 2000–2007 yılları arasında (diğer bir deyişle, 2008 Küresel Kriz'i öncesinde) bu oran %23'te kalmıştır. 2000 yılındaki tarımsal ve imalat işgücü payları kriz sonrası 2009 yılı ile karşılaştırıldığında ise, tarımdan çözülen işgücünün 2009'da ancak %15,5'inin imalatta iş bulabildiği görülmektedir.

Şekil 19: Toplam İşgücü İçinde Tarım ve İmalat Sektörlerinde İstihdam Edilen İşgücünün Payı(%)

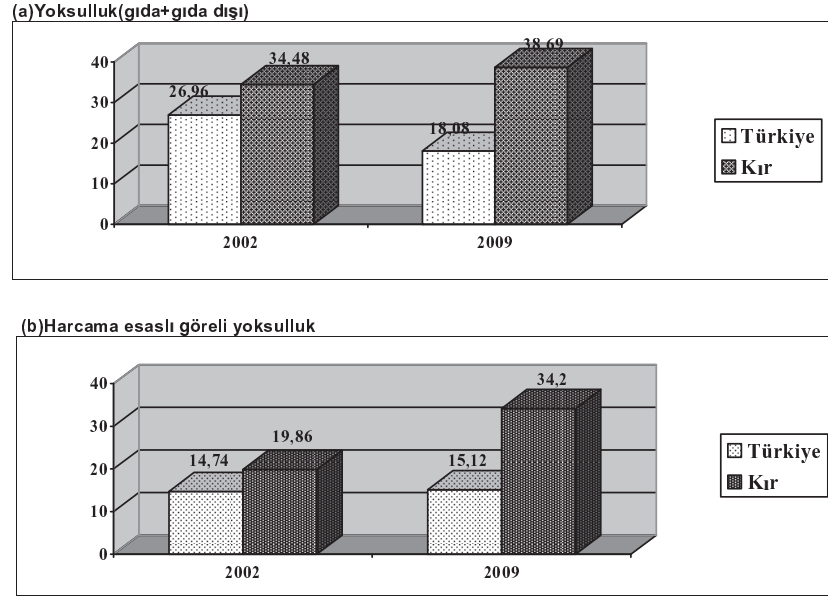

Kaynak: 1923–2009 İstatistik Göstergeler, 8.4 Ekonomik Faaliyet Koluna Göre İstihdam Edilenler, s. 137'deki veriler kullanılarak tarafımda oluşturulmuştur.

Özetleyecek olursak, Şekil19'dan görüldüğü üzere, 1980'de tarımda istihdam edilen işgücünün toplam işgücü içindeki payı %50,6 iken, 2009 yılına gelindiğinde yarı yarıya azalarak %24,7 olmuştur. İmalat işgücünün payı ise, söz konusu 30 yılda yalnızca %6 artabilmiştir. O nedenle, Türkiye'de hızlanan köylülüğün tasfiyesi sürecinin karşılığının sanayileşme değil, hizmetler istihdamında ve işsizlikte artış olduğunu söyleyebiliriz.

Öte yandan, Şekil 20'de TÜİK'in iki farklı yoksulluk verisine yer verilmiştir. Şekil 20a'dan görüldüğü üzere, 2002–2009 yılları arasında Gıda ve Gıda dışı Yoksulluk, Türkiye genelinde yaklaşık %9 oranında azalırken, kırsal kesimde %4 oranında artmıştır. Şekil 20b'den görüldüğü üzere, Harcama Esaslı Göreli Yoksulluk ise, Türkiye genelinde %0,38 oranında artarken, kırsal kesimde yoksulluk %14 oranında artmıştır.

Şekil20 Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fert Yoksulluk Oranları(%)

Kaynak: TÜİK Haber Bülteni, 2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları, Sayı: 3, 6 Ocak 2011'deki veriler kullanılarak tarafımda oluşturulmuştur. www.tuik.gov.tr Erişim Tarihi:10.11.2011

Birbirlerinden önemli ölçüde farklılık göstermelerine karşılık, her iki verinin de ortaya koyduğu, 2002–2009 yılları arasında kırsal kesimde yoksulluğun ciddi bir artış gösterdiği. Bu veriler, köy nüfusunda ve tarımsal işgücünde yaşanan çözülmeye karşın, köyde kalarak tarımla geçinmeye çalışanların giderek yoksullaşmakta olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, Türkiye'de köylülüğün, tasfiye sürecine olan geleneksel direncinin artık tamamen kırılacağı bir noktaya sürüklendiğine işaret etmektedir.

Sonuç

Gıda rejimi yaklaşımı, gıda ilişkilerine tarihsel ve mekânsal bir açıdan yaklaşarak, Güney'in "yaratılmış" bir tarımsal işbölümünde, mecbur bırakıldığı bir konuma yerleştirildiğini ortaya koymaktadır.

1995'ten itibaren hüküm sürmeye başlayan 3. Gıda Rejimi'yle, Güney'de, ulusal tarımsal üretimini korumak ve tarımsal ürün fiyatlarına üreticileri ve tüketicileri korumak üzere yapılabilecek her türlü müdahale mekanizması ortadan kaldırılmıştır. Kuzey, uyguladığı yüksek sübvansiyonlar sayesinde et ve tahıl

ihracatçısı olurken, tarımsal gıda ithalatına bağımlı hale getirilen Güney ise, bu işbölümünde, ithal tohum-ilaç-gübreyle dayalı, stoklanamayan, kolayca bozulup çürüyen sebze-meyve ihracatçısı olarak yer almaktadır. Üstelik 2003'ten itibaren tarım ürünleri fiyatlarının artmaya başlamasıyla birlikte, giderek kabaran bir ithalat faturasıyla da karşı karşıya kalmakta, gıda güvenliğini yitirmektedir.

3. Gıda Rejimi'nin hâkimi, tarım ürünleri küresel değer zincirlerinin her aşamasında oligopolcü ya da oligopsoncu konumunda olan Kuzey'in ÇUŞ'leridir. Güney; yem, tohum, gübre, ilaç ve makine almak, ürettiği mahsulü satmak ve pazarlamak, tahıl ve et ithal etmek üzere bu değer zincirlerine eklemlenmiş durumdadır. Geline nokta, Güney'deki küçük üreticiler, bir yandan ÇUŞ'lerce geliştirilen ve TRIPS ve UPOV kanalıyla Kuzey devletlerince de desteklenen 2. Yeşil Devrim yoluyla, binlerce yıldır ekip biçtikleri ürün çeşitlerinden, geleneksel tohum ıslahı metotlarından ve mahsulden bir sonraki ekim için tohumluk ayırmaktan mahrum bırakılmaya doğru gitmektedir. Köylülük, tamamen tasfiye edilerek, şirketler için sözleşmeli tarım yapılması yaygınlaştırılmaya çalışılmaktadır. 2006'dan itibaren, özellikle kendi halkı aç ülkelerde, zengin ülkelerin halkları için gıda ve ÇUŞ'ler için biyoyakıt üretimine yönelik olarak tarım topraklarının gasp edilmeye başlanması da düşündürücüdür.

Bu çalışmada, 1980'lere uzansa da, Türkiye'de özellikle 1999'da IMF'ye verilen Niyet Mektubu'yla başlayıp, o tarihten sonra IMF ve DB gözetiminde tarım kesiminde gerçekleştirilen yapısal dönüşümün, Türkiye'yi 3. Gıda Rejimi'ne ve bu rejimin getirdiği tarımsal işbölümüne dâhil etmeye yönelik olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede, özellikle hem Türk tarımı, hem de 3. Gıda Rejimi açısından önemli olan bazı tarım ürünleri seçilerek, üretim ve dış ticaretleri incelenmiştir.

Türkiye'de, 1992'de Yemsan özelleştirildikten sonra, özel sektörün yem üretim maliyetlerini düşürebilmesi için gerekli ürünlerin üretimini arttırmaya yönelik bir çaba içine girilmediği, sektörün, üretiminde temel girdiler olan buğday, arpa, mısır ve yağlı tohumlarda giderek artan ithalata bağımlı olduğu anlaşılmaktadır. Gerek hayvancılık, gerek süt sektörleri açısından, artan yem fiyatları büyük sorun teşkil etmektedir. Türkiye, 1980'lerden sonra hayvan varlığının önemli bir bölümünü yitirmiştir. Et ithalatı 2006'dan sonra tırmanışa geçmiş, son iki yıl ise rekor düzeylere ulaşmıştır. Bu durum, Türkiye'nin 3. Gıda Rejimi'nin öngördüğü biçimde, az sayıda dev yem ve et ÇUŞ'inin kontrolündeki küresel hayvansal protein zincirine eklemlendiğini ortaya koymaktadır.

Öte yandan, süt üreticileri, yem maliyetlerindeki artışın yanı sıra, piyasa gücüne sahip yedi şirketin fiyatları istedikleri gibi belirlemesi sorunuyla da karşı karşıya

kalmaktadır. Devletin, fiyat belirleme ve alım yapma işlevlerini terk ettiği süt, fındık ve çay gibi, çok sayıda ve örgütsüz küçük üreticinin bulunduğu ürünlerde, az sayıda tüccar/ihracatçı/şirketin hızla piyasa gücü elde ettiği anlaşılmaktadır. Oligopson fiyatları karşısında üretime devam edemeyen üreticiler, ya üretimi bırakmak ya da sözleşmeli üretime geçmek zorunda kalmaktadır. Belirtmek gerekir ki, Türkiye, çayda 2005'ten sonra net ithalatçı olmuştur.

Dünya şeker pancarı üretiminde beşinci sırada yer alan Türkiye, 2001 yılında Şeker Kanunu'nu çıkartarak, şeker pancarı ve pancar şekeri aleyhine bir biçimde, özellikle dünyanın en büyük tahıl tüccarı ve nişasta bazlı şeker üreticisi Cargill'in mısır ithalatına ve nişasta bazlı şeker üretimine kapılarını açmıştır. Türkiye'nin, büyük ölçüde ithal mısıra dayalı nişasta bazlı şeker üretimi ve ihracatının %59'u Cargill'in, %87'si Cargill ve Amylum'un kontrolündedir.

1999–2009 yılları arasında Türkiye, nüfus artışına karşın, başta buğday olmak üzere tahıl üretimini arttırmaya çalışmamıştır. Üretim yerinde sayarken, buğday ve tahıl ekilen alanlar da gerilemektedir. 1990'ların ikinci yarısından sonra Türkiye, hızla net buğday ithalatçısı haline gelmiştir. 2006'dan sonra ise, buğday ithalatı, hızlı bir artış trendine girmiştir. Türkiye, dünya buğday unu ihracatında birinci sırada yer almaktadır ve bu üretiminin geri bağlantısını kaybetmiştir.

Öte yandan, 3. Gıda Rejimi'nin getirdiği tarımsal işbölümüyle uyumlu biçimde tarım ve hayvancılık ürünlerinde net ithalatçı haline gelen Türkiye, yine bu işbölümüne uygun biçimde meyve-sebze üretimini ve ekili alanlarını arttırmış, taze meyve-sebze, meyve suyu, meyve-sebze konservesi ihracatçısı olmuştur. Ayrıca, Tigem'in özelleştirme kapsamına alınarak gücünün kırılmasının ardından, 2006'da çıkartılan Tohumculuk Kanunu ile Türkiye'de, ÇUŞ'lere üretilmeyen tohumların satışı neredeyse engellenmektedir.

Türkiye, yine 3. Gıda Rejimi'ne uygun bir biçimde kendi gıda güvenlikleri için toprak gaspı yapmakta olan Körfez Ülkeleri'nin portföylerine girmiş, toprak gasplarını kolaylaştırmak ve yaygınlaştırmak için de 2011 yılında, tarım alanlarını ve meralarını tarım dışı amaçlarla uzun süreli kiralamaya açan bir Mera Kanunu çıkartmıştır. Bu durum, hem hayvancılığın tamamen bitmesi, hem Türkiye'nin gıda güvenliği açısından ciddi bir tehdit anlamına gelmektedir.

Son olarak belirtmek gerekir ki, 3. Gıda Rejimi'nin öngördüğü biçimde, 1990'lardan itibaren Türkiye'de köylülüğün tasfiyesi süreci önemli ölçüde hızlanmıştır. Bu durum, hem ülkenin gıda güvenliğinin kaybedilmesi ve temel gıda ürünlerinde ithalata bağımlı hale gelmesiyle, hem de köylülerin mülksüzleştirilerek tarım

işçileri haline getirilmeleri ve ÇUŞ'ler için sözleşmeli tarım yapılan yeni bir tarımsal üretim yapısına doğru kayılmasıyla ilişkilidir.

Sonnotlar

¹Bu çalışmanın ilk biçimi, bildiri olarak 14–16 Aralık 2011 tarihleri arasında ODTÜ'de yapılan 12. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresinde sunulmuştur.

Kaynakça

Boratav K (1995). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Brown L (2010). Food Crises And The Global Land Grab. www.farmlandgrab.org. Son erişim tarihi: 1.11.2011,.

Burch D ve Geoffrey L (2009). Towards A Third Food Regime: Behind The Transformation. *Agriculture And Human Values*, 26, 267–279.

Çaykur (2009). Çay Sektörü Raporu 2009. www.caykur.gov.tr. Son erişim tarihi: 17 Eylül 2011.

Çaysiad (2009). Üreticinin Tercihi Çaykur. www.caysiad.org. Son erişim tarihi: 17 Eylül 2011.

Dutfield G (2008). Turning Plant Varieties Into Intellectual Property: The UPOV Convention. İçinde: *Future Control Of Food: A Guide To International Negotiations And Rules On Intellectual Property, Biodiversity And Food Security*, Ottawa: IDRC, 27-47.

ETC Group (2008). Who Owns Nature? Corporate Power and the Final Frontier in the Commodification of Life. www.etcgroup.org. Son erişim tarihi: 15 Ağustos 2011.

FAO (2005). Agricultural Trade And Poverty. The State Of Food And Agriculture.

FAO (2009). The State Of Agricultural Commodity Markets.

Farmlandgrab (16.06.2011). Foreign Land Deals: Global Land Grabbing?. <http://farmlandgrab.org/post/print/18813>. Son erişim tarihi: 1 Temmuz 2011.

Friedman H (2005). From Colonialism To Green Capitalism: Social Movements And Emergence Of Food Regimes. *New Directions In The Sociology Of Global Development Research In Rural Sociology And Development*, 11, 227–264.

Friedman H (1993). The Political Economy Of Food: A Global Food Crisis. *New Left Review*, NLR I/197, 29–57.

Gimenez E H Ve Shattuck A (2011). Food Crisis, Food Regimes And Food Movements: Rumblings Of Reform Or Tides Of Transformation?. *Journal Of Peasant Studies*, 38/1, 109–144.

GRAIN (2009). Land Grabbing And The Global Food Crises. www.grain.org. Son erişim tarihi: 10 Kasım 2010.

GRAIN (2011). Pension Funds: Key Players In The Global Global Farmland Grab. www.farmlandgrab.org/post/print/18864. Erişim tarihi: 1.7.2011,.

Günaydın G (2009). Türkiye Tarım Politikalarında ‘Yapısal Uyum’: 2000’li Yıllar. *Mülkiye Dergisi*, 262, 175–221.

Kanat Ç (2011). Çiğ Süt Fiyatlarına Neler Oluyor?. *Çiftlik*. <http://www.ciftlikdergisi.com.tr/cig-sut-fiyatlarina-neler-oluyor.html>. Son erişim tarihi: 27.10.2011.

Karakuş Ü (2010). Türkiye’de Karma Yem Üretimi Ve Sorunları. www.zmo.org.tr. Son erişim tarihi: 3 Kasım 2011.

Kazgan G (2003). *Tarım ve Gelişme*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Lawrence F (2011). The Global Food Crisis: ABCD Of Food- How The Multinationals Dominate Trade. *The Guardian*, 2 Haziran, www.guardian.co.uk. Son erişim tarihi: 15.10.2011.

McMichael P (2005). Global Development And The Corporate Food Regime. *New Directions In The Sociology Of Global Development Research In Rural Sociology And Development*, 11, 265–299.

McMichael P (2009a). A Food Regime Genealogy. *The Journal Of Peasant Studies*, 36/1, 139–169.

McMichael P (2009b). A Food Regime Analysis Of The ‘World Food Crisis’. *Agriculture And Human Values*, 26, 281–295.

Mittal A (2009). The 2008 Food Price Crisis: Rethinking Food Security Policies. UNCTAD, G–24 Discussion Paper Series No.56.

Orta Anadolu İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği (2010). Değirmencilik Ürünleri Sektör Raporu 2010.

Çaşkurlu S (2012). Türk Tarımının Üçüncü Gıda Rejimine Eklemlenme Süreci. *Mülkiye Dergisi* 36(3), 61-100.

Oral N (2010a). 2009 Yılı Tarım Değerlendirmesi. www.karasaban.net. Son erişim tarihi: 17 Ağustos 2011.

Oral N (2010b). Tarım ve Gıda Sektöründe Yabancılaşma. www.karasaban.net. Son erişim tarihi: 17 Ağustos 2011.

Oral N (2006). TMO'dan Fındık Alımı, Fiskobirlik Devre Dışı. *Tarım ve Mühendislik*, 78-79, 52-57.

Oral N (18.11.2009). Türkiye'de Tarım Nasıl Dönüştürülüyor?. www.karasaban.net. Son erişim tarihi: 17 Ağustos 2011.

Oyan O (2009). IMF ve Dünya Bankası'nın Tarım Reformu Uygulama Projesi'nin Bilânçosu. *Mülkiye Dergisi*, 262, 237-253.

Oyan O (2011). Tarımda IMF-DB Gözetiminde 2000'li Yıllar. İçinde: *Kriz ve Maliye Düşüncesinde Değişim, İzzettin Önder'e Armağan*, Sav Yayınları, 60-88.

Özçakmak Ş (30.01.2011). Tatlıdaki Tatsız Tehlike. www.haberturk.com. Son erişim tarihi: 31 Ekim 2011.

Özkaya O (03.09.2011). Köylünün Elinden Meralar ve Tarım Alanları da Alınıyor. *Cumhuriyet Gazetesi*.

Özkaya T (2010a). Kırmızı Et Neden Ulaşılamaz Oldu?. Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2011

Özkaya T (27.05.2011). Süt Primi Artıyor Ama. www.tarimmerkezi.com. Son erişim tarihi: 15 Ağustos 2011.

Özkaya T (31.03.2010b). Tarımsal Araştırmalar Yok Ediliyor. www.tarimmerkezi.com. Son erişim tarihi: 15 Ağustos 2011.

Özkaya T (27.02.2008). Tekel Özelleştirmesinde Yeni Gerçekler. www.tarimmerkezi.com. Son erişim tarihi: 15 Ağustos 2011.

Özkaya T (26.12.2006). Tohumculuk Kanunu Ne Getiriyor?. www.tarimmerkezi.com. Son erişim tarihi: 15 Ağustos 2011.

Özkaya T (2007). Tohumda Tekelleşme Ve Etkileri. *Tarım Ekonomisi Dergisi*. 13(2).

Özkaya T (2009). Türkiye Tohumculuğu ve Tarım İşletmelerinin Tasfiyesi. *Mülkiye Dergisi*, 262, 255-274.

Petrol-İş, Suç Dosyaları. Erişim tarihi: 5 Kasım 2011, arsiv.petrol-is.org.tr/yayinlar/suc_dosyaları/suc_dosyasi.htm.

Seedling (October 2010). Big Meat is Growing in The South. Erişim tarihi: 4 Kasım 2011,

www.grain.org.

South Center (2008). Food And Energy Crisis: Time To Rethink Development Policy. Stewart, Terence P. vd. (2008). The Global Food Crisis: Urgent Needs And Emerging Solutions. *Sustainable Development Law And Policy*, Vol. 9, 31-35.

Suiçmez, Baki Remzi (2002). Tarım Alanındaki Özelleştirmeler. Erişim tarihi: 5 Kasım 2011, www.zmo.org.tr.

TİGEM (2010). Tohumculuk Sektör Raporu 2010. Erişim tarihi: 20 Temmuz 2011, www.tigem.gov.tr.

TMMOB (2011). AKP İktidarının Tahribatı içinde Ziraat Mühendisleri Odası Raporu. Erişim Tarihi: 7 Kasım 2011, www.tmmob.org.tr/yayinlar/kitap_listele.php.

TMO (2010). Fındık Sektörü Raporu 2010, www.tmo.gov.tr (Erişim tarihi: 27.10.2011).

Tören, Tolga (2007). *Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması*, İstanbul: SAV yayınları.

TŞFAŞ (2010). Türkiye Şeker Fabrikaları Aş., Sektör Raporu 2010, www.turkseker.gov.tr (Erişim tarihi: 20 Temmuz 2011)

UNCTAD (2008). Adressing The Global Food Crisis.

UNCTAD (2009). Trade and Development Report 2009.

Unilever (2011). "Lipton, Türk Çayının Geleceği İçin Yola Çıktı", www.unilever.com Erişim tarihi: 17 Eylül 2011.

Ünal, Bayram (2009). "Pancar Tarımında Dönemsel ve Bölgesel Tasfiye: Kırsal Hanelerin Önemi", *Mülkiye*, Cilt: XXXIII, Sayı: 262, 275–291.

Vorley, Bill and Tom Fox (2004). "Global Food Chains-Constraints And Opportunities For Smallholders", Final Version, Prepared For The OECD DAC POVNET Agriculture And Pro-Poor Growth Task Team Helsinki Workshop, www.oecd.org. (Erişim Tarihi: 10.5.2011).

Vorley, Bill (2003). Food, Inc., UK Food Group, www.iiied.org (Erişim Tarihi: 10.5.2011).

Yıldırım, Ali Ekber (2011). “TMO’nun fındığa müdahalesi”, Dünya Gazetesi, (2.08.2011), www.dunya.com (Erişim Tarihi: 20 Ekim 2011).

Yıldırım, Tolga (2005). Yem Sanayi Sektör Profil Araştırması, İstanbul Ticaret Odası.

Wikinvest (2011), “Industry: Meat”, www.wikinvest.com/industry/meat (Erişim tarihi: 18. 9. 2011)

www.dtm.gov.tr

www.faostat.org

www.tuik.gov.tr